

A ROMÁN HATALMI NYOMÁSSAL SZEMBENI
ELLENÁLLÓKÉPESSÉG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT
KALOTASZEGEN¹

Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés után Erdély – benne Kalotaszeggel –, valamint a nagy magyar Alföld keleti és déli pereme Románia fennhatósága alá került. Az 1 millió 661 ezres romániai magyar közösség ezzel egész Európa legnagyobb etnikai kisebbségévé vált. A két világháború közötti, román uralom alatti, több mint két évtizednyi magyar kisebbségi életet a többségi románságtól elszenvedett politikai, gazdasági és oktatási-kulturális, hármás diszkrimináció-rendszer határozta meg (ABLONCZY, 2011, 27–29.). E tanulmány nem csak a kalotaszegi magyarokat ért súlyos jogfosztásokat, a hátrányos megkülönböztetés legváltozatosabb eseteit tárgyalja, hanem konkrét példákon keresztül igyekszik bemutatni a román hatalmi nyomással szembeni – többnyire spontán, ritkán szervezeten adott – közösségi és egyéni válaszokat, egyházi és olykor politikai reakciókat. A Trianonig Magyarországhoz tartozó Erdély – a Magyar Királyságon belül – többséginek számító magyarsága az impériumváltással egyik pillanatról a másikra Nagy-Románia hátrányosan megkülönböztetett kisebbségévé vált. Az új, központosító hatalom által kirekesztett kalotaszegi magyarság egyéni és kollektív magatartásában megmutatkozó reziliencia, a gyökeresen megváltozott – súlyosan rosszabbodott – élethelyzethez való rugalmas alkalmazkodási, vagy merev szembenállási stratégia számos példáját mutatja be a dolgozat.² A munka fő kérdésfelvetései, hogy vajon mennyire támasztják alá az írásos dokumentumok az emlékezetben rögzült eseményeket? Miben mutatkozott meg a Trianont követő és a II. világháborút megelőző időszak magyarellenessége Kalotaszegen, miképp valósult meg az új román hatalomnak – az egyénen túl – a református egyházra, a magyar gyülekezetekre és iskolákra nehezedő nyomása? Milyen sérelmek, károk és bántalmazások érték az egyházakat, a lelkészeket, a tanítókat és a gyülekezetek tagjait? Mindezekre milyen egyéni és kollektív válaszreakciók érkeztek Kalotaszegen?

¹ A tanulmány az ELKH *Társadalmi és kulturális reziliencia a Kárpát-medencében* című, 57004 témaszámú projekt keretében készült.

² Trianon után a romániai magyarok helyzetével kapcsolatban hasonlóan drámai módon vetődött fel a kollaborálás, a rezisztencia és reziliencia kérdése, mint az elbukott 1848–49-es forradalom és szabadságharcot követően, az abszolutista kormányzat idején. (A szabadság politikum számára való elméleti fontosságáról lásd: ARENDT, 1995, 153.) Az addigi magyar államszervek megszüntetése, illetve átalakítása, az új, egységes – a Habsburg célokat beteljesítő – birodalmi igazgatás intézményeinek kiépítése hasonló célokat szolgált, mint az új, román közigazgatás bevezetése. A magyar társadalom akkor is az új hatalmat diktálók bosszújával, bebörtönzésekkel, a besúgó hálózattal és az újonnan felállított csendőrséggel, a sajtó- és könyvkiadási viszonyok drasztikus szigorításával találta magát szemben, amely új társadalmi és politikai magatartásformák kialakítását is szükségessé tette. (DEÁK, 1995, 27.)

A tárgyalt eseményekkel, etnikus interakciókkal, amelyek kihatottak, illetve kihatnak a román–magyar viszonyra, a terepmunkám során, vagy az archivális iratanyagokban találkoztam. A bemutatott gyűjtésanyag jól reprezentálja az összmagyarságot érintő diszkriminációs visszasságokat (pl. nyelvhasználat, iskolatörvény), és a Kalotaszeg magyarságának különböző társadalmi csoportjaira nehezedő hatalmi elnyomás terheit (pl. földreform, lelkészüldözés). Az egyéni kihívások példái a történetírás számára jórészt láthatatlan, zömében a paraszti társadalmat érintő konkrét eseteken keresztül mutatják be a reziliencia legkülönbözőbb megnyilvánulásait, amelyek sokszor sikertelen, olykor sikeres próbálkozások voltak arra, hogy az egyének és közösségek megtalálják a módját annak, hogy a meggyőződésükkel ellentétes rendszer korlátain belül saját értékeiket megóvják (SZÉKELY, 1994, 9.). Ugyanis „a reziliencia nem nyílt ellenállás, de nem is kollaboráció, hanem mindennapos küzdelem és kényszerű alkalmazkodás is az adott rendszer keretei között.” (MAJTÉNYI, 2015, 105.) Küzdelem és alkalmazkodás, amit hétköznapi emberek vívnak, akik kisebbségi helyzetű egyénként vagy csoportként megpróbálják periférikus helyzetüket újraértelmezni, saját jelentésekkel telíteni, és ezáltal átalakítani, illetve kitörni azokból a keretekből, amelyek közé az elnyomó uralmi rendszer kényszerítette őket.

Terepmunkánk mintegy három évtizeddel ezelőtti megkezdésekor³ még jócskán éltek azok az idős kalotaszegi emberek, akiknek a két világháború közötti „román világ” és az 1940–44-es hatalomváltások időszaka még az emlékezettel elérhető időt jelentette. A Trianont követő 1920-as, ’30-as évek román világa honosította meg a magyarok hazátlannak csúfolását, azt a „bozgorozást”, amit a ’40-as évek közötti négy év „kis magyar világtól” eltekintve máig el kell viselniük a kalotaszegi magyaroknak, a Romániához csatolt területek más magyar csoportjaival sorsközösséget alkotva. Ekkor terjedt el az a folklorizálódott román mondóka, amit a magyarok ebből a korszakból máig idéznek: „Fut a magyar ész nélkül, vettünk hazát vér nélkül.”⁴ A kalotaszegi visszaemlékezések a hazátlannak csúfolás mellett a földreform egzisztenciális ellehetetlenülést okozó sérelmeit, a magyar iskolák mondvacsinált indokokkal való bezárását és a súlyos nemzetiségi, nyelvi diszkrimináció eseteit sorolták fel a legtöbb alkalommal. Az ügyintézők során a hivatalnokok rendszeresen ráförmedtek a magyarul megszólalókra: „Tanulj meg románul kutya magyar!”, „Román kenyeret eszel, románul beszélj!” Sok történet megmaradt a helyi közösségek emlékezetében, amelyek a román hatalom magyarokat sújtó intézkedéseit, büntetéseit idézik meg. Több adatközlő említette, hogy Bokor Márton bánffyhungyadi református esperest például összeesküvéssel vádolták meg (egyes visszaemlékezések szerint le is tartóztatták) az 1920-as évek elején. Az összeesküvés és izgatás vádját igazolandó házkutatást tartottak nála, és bűnjelként a gyermekeinek a ma-

³ A rendszerváltozás óta Fülemile Ágnessel közösen végzünk terepmunkát Kalotaszegen. Eddigi kutatásaink feldolgozásából számos tanulmány és két közösen írt könyv született: BALOGH – FÜLEMI-LE, 2004, 2023.

⁴ A legidősebbek az 1990-es évek elején még emlékeztek olyan esetekre, amikor a legkisebb vétségért huszonöt botütéssel büntettek a román csendőrök. Erre vonatkozó írásos anyagot csak publicisztikában találtunk. Lakatos Vince, a *Függetlenség* munkatársa egy kalotaszegi gazdát idéz egy román uralomra visszaemlékező cikkében: „*Mikor bójöttek – mondja egy öreg gazda –, biza adták a huszonötöt olvasatlanul.*” LAKATOS, 1944, 7.

gyar meséskönyvét foglalták le.⁵ Természetesen a helyi közösség meghatározó vezetőjével szembeni fellépések jobban megmaradtak a kollektív emlékezetben, az egyszerű, kalotaszegi emberek elleni perek és büntetések inkább csak az egyes családokban, mint szüleikkel, nagyszüleikkel megtörtént esetek maradtak fenn. Például az 1930-as évek elején a Bánffyhunyadiól Kolozsvárra vezető országút építésekor, ha valaki rá mert hajtani szekérral a még hivatalosan át nem adott útra, vagy akár lábbon hajtott jóságával az útra tért, akkor több visszaemlékezés szerint megbüntették, ha magyar volt az illető.⁶

A román szociális földreform Kalotaszegen

A két világháború közötti „román világ” intézkedései közül a román földreform érintette a leg súlyosabban a magyar kisebbséget Erdély-szerte (SÁRÁNDI, 2012, 75.). A Kalotaszegen is radikálisan végrehajtott földreform az esetek túlnyomó többségében az egyháztól és az egyesületektől is elvette a földet, és azt a román egyházaknak adta át. Felszegen a Bánffy, Barcsay, Gyarmathy és Csathó birtokokat is felosztották. A grófi földeket főként a szomszédos nagykalotai románok kezére juttatta a román földbirtokreform, és havasi románokat is telepítettek rá. A grófi földnek egy kisebb része még kalandosabb sorsra jutott. 1912-ben mintegy 40 magyar – kalotaszentkirályi és zentelki – gazda megvette Bánffy György gróftól a szentkirályi határban fekvő 270 hold erdejét, legelőjét és erdei kaszálóját a *Laposbérc* dűlőben. Az agrárreform azonban 170 holdat kisajátított ebből a területből, és azt a székelyjói román lakosság között osztotta szét. Így veszítette el Kalotaszentkirály-Zentelke is egykori határának legjavát, amit aztán évtizedeken keresztül próbált visszaszerezni. A kalotaszentkirályiak keservesen hosszú folyamat végén, sok év pereskedést követően, 1930-ra jogerősen visszakapták a Mezőgazdasági Bizottság (Comitul Agrar) ítélete szerint az agrárreform által jogtalanul a székelyjói románoknak juttatott földjeiket, amely földeknek a birtokba helyezését – azaz az eredeti magyar tulajdonosok általi birtokbavételét – a bíróság elrendelte. A járási mezőgazdász a jegyzői hivatalban hivatalosan az eredeti kalotaszentkirályi tulajdonosok számára visszaadottnak minősítette a perelt 170 holdat, de ezt a székelyjóiak egyszerűen nem voltak hajlandóak tudomásul venni. Az állataikat továbbra is kihajtot-

⁵ Bokor Márton esperes ellen – aki a döntően református vallású Kalotaszeg központjának és legnagyobb településének vezető értelmisége, véleményformáló személyisége volt – kétségtelenül hajsztát folytatott a román hatalom. Főleg az 1920-as években, de még az 1930-as években is, a sajtó folyamatosan hírt adott a perbefogásairól. Hol felségsértéssel és izgatással vádolták (*Ellenzék*, 44, 86, 1923. április 15. 2.), hol hadbírótság előtt állt királyképek meggyalázása miatt (*Ellenzék*, XLV, 161, 1924. július 20. 2.). Ebben az időszakban történt, hogy a házát is ki akarták sajátítani a földtörvényre hivatkozva.

⁶ Erre vonatkozóan található korabeli újsághír is: „A Kolozsvár és Bánffyhunyadi között levő betonországút építésével kapcsolatban került két kalotaszegi magyar gazdaember a törvényszék elé. A két vádlott »bűne« mindössze annyi, hogy ráhajtottak a forgalomnak még át nem adott, újonnan készült országútrészletre, de e miatt a csekélység miatt hatóság elleni erőszak és megvesztegetés vádját is emelték ellenük, az úttörvénybe ütköző kihágás mellett.” (*Keleti Újság*, XVI, 33, 1933. február 10. 4.) A visszaemlékezések szerint olykor tettlegesség is előfordult az intézkedőkkel szemben, illetve volt, hogy pénzt ajánlottak fel a megszeppent gazdáknak, hogy ne büntessék meg őket nagy összegre, ez jelenthette az újságban megjelent hír esetében a „hatóság elleni erőszakot” és a „megvesztegetést.”

ták a most már a szentkirályiak számára visszajuttatott legelőkre, és ha a magyar gazdák megjelentek, erőszakkal elüldözték őket. A szentkirályiak nem hagyták magukat és 1930 júniusában birtokháborítási pert indítottak a székelyjói románok ellen, amit meg is nyertek. A járásbíróság ekkor elrendelte a végrehajtó jelenlétében való birtokba helyezést. Augusztus 28-án ezért a román végrehajtó autóval szállt ki Székelyjóra, a magyar felperes ügyvédjének⁷ irodavezetőjével és a legmódosabb felperes gazdával, Lovász Mártonnal. Ahogy a székelyjóiak megpillantották a közeledő autót, félreverték a harangot, és az egész falu apraja-nagyja kaszákkal-kapákkal felfegyverkezve esett neki a gépkocsiból kiszálló szentkirályi Lovász Márton gazdának. Csak a végrehajtó és az irodavezető segítségével tudták autóval elmenekíteni a véresre vert Lovász Mártont. Ezt követően a határra ment ki a végrehajtó és az irodavezető, hogy a birtokba helyezést a helyszínen elvégezze. A pár nappal az eset megtörténte után tudósító *Keleti Újság* így írt erről:

„Coroi portárel és Lakatos irodavezető mintegy kétszáz főnyi fejszés, vasvillás tömegtől követve elindultak a helyszínére. Amikor megérkeztek a visszaitélt terület egyik széléhez és ott a végrehajtó megkezdte a birtokbahelyezést, a tömeg felzúdult: »Nem engedjük. Ezt sohasem adjuk vissza a magyaroknak. 48-ban itt meghalt tíz román, most meghalhat ugyanannyi magyar is.« A tömeg fenyegető magatartása miatt félbe kellett szakítani a birtokbahelyezést. Azonban a székelyjóiaknak ez sem volt elég. Otthagyva a végrehajtót, elindult a kétszáz főnyi tömeg Szentkirály felé, a szentkirályi gazdák területére, ahol mintegy 10 szentkirályi gazda várt a végrehajtóra. Ezeket üldözőbe vették, a szentkirályiak bemenekültek az erdőbe, a tömeg utánuk rohant és formális embervadászat játszódott le az erdőben. Egy szentkirályi gazdát megfogtak, azt véresre verték, alig tudott élve megmenekülni, a többiek egérutat nyertek és valahogy haza tudtak jutni.”

Ezek után a székelyjói románok megüzenték a szentkirályiaknak, hogy ne merjenek kimenni a határba, a nekik korábban meghagyott területeikre se, mert agyonverik őket. Nem engedik legeltetni az állataikat, nem engedik elhordani az erdeikből a tüzelőt sem. A tudósítás idézete szerint: *„Jöhet száz csendőr is, ezt a területet vissza nem adjuk, mert megmondták nekünk az illetékes helyen, hogy csak maradjunk benn a területben, mert nem lesz semmi bántódásunk.”* A lap szerint előző vasárnap Kolozsvárról érkező nemzeti pártiak tartottak népgyűlést Székelyjón, valószínűleg ők voltak az „illetékesek”, ők bíztatták fel a román parasztokat az ellenállásra. Végül maliciózan azzal zárul a cikk, hogy: *„...így fest az agrárreform demokráciája és egyenlősége a gyakorlatban. A kalotaszentkirályiak pedig állhatnak a kezükben a jogerős birói ítélettel – ki szerez annak érvényt? –, és azzal vigasztalják magukat, hogy jobban jártak, mint 49-ben, amikor az albáki mócok felgyújtották a falujukat és 4 ház kivételével az egész falu leégett.”*⁸

⁷ A magyar felperesek ügyvédje Dr. Kabdebó Szilárd volt.

⁸ A csak s.d. monogrammal jelölt szerző „Anarchikus állapotok Kalotaszegen” című tudósítása „Az agrárreform a gyakorlatban”, illetve „Embervadászat az erdőben” alcímekkel jelent meg. *Keleti Újság*, XIII, 194, 1930. szeptember 4. 2.

A kalotaszentkirályi eset több tanulsággal is szolgál, és a konkrét példán messze túlmutató jelentőséggel bír. Modellértékűen mutatja be, ahogy a román hatalom a szociális földreform diszkriminatív intézkedéseivel lehetetlen helyzetbe hoz egy magyar gazdaközösséget, amelyik a szembeszegülést, a pereskedést választja. Az ellenállás az elhúzódo pereskedés nyomán papíron, jogilag célt érne, de a visszajuttatott földet mégse tudják újra használatba venni a kalotaszentkirályiak, mert a nyers erőszak, a helyi román közösség brutális fellépése az egész ügyet törvényen kívül helyezi. A román állam tehát a földreform rendelkezéseivel is sújtotta a magyar közösségeket, de ha ez ellen törvényes ellenállást fejtettek ki, akkor se érhetek célt, mert a román hatalom olyan társadalmi környezetet teremtett, amelyben a románok azt tehettek, amit akartak. A legfontosabb az az általános probléma, ami az ügy kiinduló helyzete volt: az állattenyésztésre alapozott magyar gazdaságokat ellehetetlenítette, hogy a legelőktől megfosztották őket és román gazdák között osztották fel a földeket az agrárreform keretében. A román földreform elképesztő aránytalanságai mellett tehát a magyarok a nekik meghagyott, vagy keservesen visszaperelt kevés földjeiket se vehették birtokba, vagy művelhették háborítatlanul, mert a törvényes bírói ítéletnek sem lehetett érvényt szerezni. A románok érezték magukat „birtokon belül”, ennek következtében úgy vélték, mindent megtehetnek, ami számukra előnyös. Igazi szélmalomharc, amelynek a vége a teljes reménytelenség, a kilátástalanság volt, az a felismerés, hogy Romániában a törvény sem védi meg a magyarokat. Az aránytalanságra jellemző a szentkirályi példa esetében, hogy a székelyjói románok a szentkirályi határban fekvő Bánffy birtokból, illetve a Gál Jánostól és Tischler Mórtól⁹ kisajátított földekből több mint kétezer holdat kaptak. Ezzel szemben a népesebb faluból származó szentkirályi gazdáknak csak 220 holdat juttattak. A szentkirályiaknak úrbéres erdejük és legelőjük szinte alig volt, ezért a földreform során Székelyjónak adott 270 holdjuk nélkül sem fához, sem szénához nem tudtak hozzájutni.

Végül rendkívül figyelemre méltó, hogy milyen szerepe van a történelmi előzményeknek, a korábbi véres etnikai konfliktusoknak a konkrét példa kapcsán. Kalotaszeg bővelkedett a szabadságharc alatt román–magyar összetűzésekben. 1849-ben Kalotaszentkirályt felégették és gyilkosságok sorát követték el a havasi mócok. A két világháború közötti szentkirályi konfliktus arra is ráirányítja a figyelmet, hogy nem csak a 20. századi, azaz az 1918-as román, az 1940-es magyar, majd az 1944-es újabb román bevonulások és véres atrocitások következményei és visszafizetései láncolódnak hosszadalmasan és bonyodalmasan egymásba (GAJDOS BALOGH, 2001, 103.), hanem az izzó összetűzések előzményei még az 1848–49-es szabadságharcig, sőt az 1784-es Horea-féle parasztfelkelésig is bizonyosan visszanyúlnak.

⁹ Tischler Mór a Kolozsvári Erdőipar Részvénytársaság egyik alapítója, nagybirtokos és állatkereskedő volt. Tischler 1905-ben Szolnok-Doboka vármegye 14. legnagyobb adófizetője volt, 1908-ban a kolozsvári neológ hitközség elnöki tisztébe lépett, 1910-ben pedig nemességet szerzett. 1933 májusában Bukarestben, az Igazságügyi Palotában merénylet áldozata lett. Gyilkosa egy politikailag aktív román tiszt, Emil Siancu volt, aki egy per kapcsán ölte meg, s akit 1939 szeptemberében szintén meggyilkoltak. ÁSVÁNYI – BALOGH, 2020, 184.

Dr. Zágoni István, neves magyar újságíró, aki Kós Károllyal és Paál Árpáddal együtt 1921-ben írta meg a magyar politikai cselekvésre felszólító *Kiáltó szó* című röpiratot, a földreform magyarokat sújtó jogtalanságairól is számos cikket közölt.¹⁰ Zágoni is kiemelt hangsúlyt ad a magyar legelőterületek agrárreform keretében történő román elbitorlásának. 1940-ben, az *Igazságot a földönfutóvá tett erdélyieknek* című cikkében írja:

„Sok falunak a legelőterületét román falvak egyszerűen elfoglalták – karhatalmi segítséggel. Kalotaszeg nem egy magyar falujának a román bírói fórumok, sőt a Népszövetség is, visszaitélte az így elfoglalt területeket, de soha egyetlen holdnyi föld nem került vissza a tulajdonosok birtokába. Nem egyszer véres összeütközések keletkeztek abból, hogy a bírói ítélet alapján a magyar gazdák viszszakövetelték földjeiket. A fegyver azonban a román csendőrség kezében volt és a fosztogatókat támogatta.” (ZÁGONI, 1940, 7.)

Bánffyhunyadon is a magyar gazdák tulajdonában lévő legelők zömét román kézre juttatta a földreform, az újonnan városnak nyilvánított település közlegelőjén pedig – a visszaemlékezések szerint – a román ortodox pópa¹¹ birkái olyan nagy számban legeltek, hogy kiszorították a magyar gazdák jószágait.¹²

Azonban nem csak a grófi birtok földjeit kapták meg a románok. A zentelki Bánffy-kastélyt a gróf kénytelen volt adó fejében a román államnak átengedni. Így egy építkezési vállalkozó kezére jutott, aki lebonttatta, és a téglát elfuvaroztatta a havas felé eső román községekbe. A zentelki kastélyból ortodox templom, román csendőrkaszárnya és jegyzői lak épült Nagykalotán és a havas felé eső más román településeken (BALOGH E., 1940, 9.).

A román szociális földreform a magyar nagybirtokok kisajátításán túl a magyar falvak parasztságának tömeges ellehetetlenítését okozta. Széles rétegeket, köztük a kis földtulajdonú gazdákat, a törpebirtokosokat is megnyomorították a kisajátítások. A román agrártörvény rendelkezése minden be nem épített telket kisajátíthatóvá tett. Ennek értelmében, a paragrafusokat kiforgatva és azokkal visszaélve, a falvak belterületén a házak mögötti kerteket, vagy a szélesebb udvarokat is be nem épített teleknek nyilváníthatták, nem is beszélve a települések határában lévő szántókról, legelőkről. Törvényt hoztak, hogy minden településre román templomot kell építeni, ha van román lakosa a falunak, ha nincs. Szintén törvény rendelkezett arról, hogy minden községben sporttelepet kell kialakítani. Így Kalotaszeg falvaiban is templomépítés, illetve templomkert, román papilak, román iskola és tanítói lakás létesítése címén sajátították ki a magyar gazdáktól belterületi földeket, és többek között sporttelepépítésre hivatkozva pedig külterületi szántókat a határban. Kalotaszeg sok falvában élénken él a mai napig a közösségi emlékezetben,

¹⁰ Éles hangú publicisztikája miatt a román hatalom sajtóperek tucatjait akasztotta Zágoni István nyakába 1918 és 1940 között.

¹¹ A román világban odahelyezett görögkeleti pópa Aurel Munteanu volt, aki izzó magyarellenességeről volt hírhedt. 1940-ben, a magyar katonai bevonuláskor a felbőszült hunyadi és környékbeli magyar civilek meglincselték. A helyi román–magyar konfliktusok legfontosabb szereplője volt.

¹² A visszaemlékezéseket megerősíti: LAKATOS, 1944, 7.

hogy a román világ bejövételével az ortodox templomot magyar embertől kisajátított telekre építették. Magyargyerőmonostoron a település központi részén sajátítottak ki egy nagy gyümölcsöst templomépítés céljára, ami a tulajdonosnak az egyetlen földje volt, és az első világháborúban hősi halált halt öccsének hadiárva kisfiával közösen birtokolta. A munkaképtelen öregembertől és hadiárva unokaöcsétől elvett gyümölcsöst a román egyház nevében „templomnélküli templomkertként” használták a helyi románok éveken keresztül, majd 1925-ben tették le a román templom alapkövét, amelyet aztán 1927-ben építettek fel.¹³ Az 1990-es években nem csak név szerint emlékeztek még a kisemmizett Simkó Józsefre, hanem boldogtalan sorsának részleteit is felelegették. Szinte megőrült, hogy ninstelenségbe taszították, állandóan Bukarestbe akart menni, hogy igazának érvényt szerezzen. Az idős, magatehetetlen Simkó József a birtokvesztést követően hamarosan meg is halt.¹⁴

A földreform törvényeinek segítségével, a két világháború közötti időszak alatt kezdődött meg a románok beözönlése a városokba is. A tervszerű betelepítés részeként a városokban minden román közhivatalnok ingyen telket kapott, hogy házat építhessen rá. Kalotaszeg vásáros központját, Bánffyhunyadiot – az új román polgármester szavával – „román nemzeti érdekre” hivatkozva nyilvánították városnak. Ezért hozhattak Bánffyhunyadi román tisztviselőket, ezzel igyekeztek kompenzálni a szinte színmagyar régióközpont, és az addig teljes mértékig magyar középosztállyal rendelkező település magyar jellegét.¹⁵ Az agrártörvény betűje szerint csak mezői földek, megművelhető területek voltak kisajátíthatók (diszkriminatívan alkalmazva persze kertek, gyümölcsösök és udvarok is), de a lakóházak elvileg nem eshettek a kisajátítás körébe. A valóságban azonban számos esetben román egyházi személyek, és a városba költöző román hivatalnokok is igényt jelentettek be magyar tulajdonú, főleg középosztálybeli, vagy módos gazda által tulajdonolt lakóházakra.¹⁶ Bánffyhunyadi máig számon tartják, hogy a köztisztletben álló, több mint két évtizedig a településen szolgáló Bokor

¹³ A görögkeleti magyargyerőmonostori Úr mennybemenetele templom (Biserica Înălțarea Domnului Mănăstireni) építési adatairól részletesebb információkat lásd a román nyelvű biserici.org honlapon: <https://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=10740> (letöltés ideje: 2023. április 4.)

¹⁴ Simkó József történetét még 1940-ben is felelegette a frissen „felszabadult” Észak-Erdélyben megjelenő *Függetlenség* napilap: „...előregedetten, tarisznyával a hátán gyakran volt látható a kolozsvári orthodox román püspökség portája előtt. Álldogált és várta, hogy bejuthasson. Néha az éjszakát is ott töltötte a kapu előtt. Mindig készült, hogy elgyalogol a Kárpátokon át Bukarestbe és bebocsátást kér a királyi udvarhoz. Égen-földön nem maradt egyebe, csak egy-egy tarisznyára való élleme s az a reménysége, hogy amit elvettek tőle, Istenfélelemből hátha valaki visszaadhatja.” ZÁGONI, 1940, 7.

¹⁵ Bánffyhunyadi – vásártartó és piacozó település lévén – jelentős, ezres nagyságrendű zsidó kereskedőréteggel is rendelkezett, akik magyar anyanyelvű, magyar kulturális identitású, polgárosult életvitelt folytató lakosai voltak a településnek.

¹⁶ Nem véletlen, hogy már a Bánffyhunyadi 1921-ben megalapított Erdélyi Néppártnak – amelynek többek között Kós Károly is alapítója volt – az egyik sarkalatos programpontja volt, hogy követelje „A lakásrekvirálások és zaklatások megszüntetését a családi otthonok szentségének és sérthetetleniségének biztosítását.” Az Erdélyi Néppárt programját valójában „kalotaszegi programként” emlegetik (SZABÓ Zs., 1991, 4.).

Márton református esperes¹⁷ „ki akarta túrni” a házából Aurel Munteanu görögkeleti esperes, akinek a meglehetősen negatív emlékezete rendkívül élénken él a mai napig a bánffyhunyadi kollektív emlékezetben.¹⁸ Mivel az ügy nagy port vert fel, pereskedés is lett belőle, ezért a magyar napilapok is foglalkoztak az esettel. Az *Ellenzék* tudósítója *Kisajátítják az emberek lakóházait is. Mi történik Bánffyhunyadon?* címmel írja:

„Értsük meg jól, a házainkat is el akarják venni! Bánffyhunyadon kezdték el, ahol a járási kisajátítási bizottság kisajátította Bokor Márton református lelkész és neje tulajdonát képező házat. A kisajátítást Muntean Aurél nagyszzebeni görögkeleti esperes parókia céljaira kérte és aki ebbe a házba szeretne beköltözni.”¹⁹
A tudósító hozzáteszi: *„Amint halljuk, Bokor Márton után a többi bánffyhunyadi magyarok jönnek sorra, így például Russ György bánffyhunyadi görög katolikus lelkész már kiszemelte magának Bede Márton földműves házát és kérte annak a parókia céljaira való kisajátítását. Hasonló veszély fenyegeti Nagy Lajos erdőmérnököt és dr. Sillay István ügyvédet.”*

Ezzel egyidőben zajlottak Erdély más városaiban is a magyar gazdától való földkisajátítások. Például a Kalotaszeg tőszomszédságában lévő, Kolozsvárt kertészáruval ellátó Hóstát sok kis földterületen gazdálkodó magyar lakosságától „városmenti, beépíthető terület” címen elvették a pár holdas, intenzív művelésű birtokát, ezzel kihúzza a talajt, a megélhetésük alapját a lábuk alól. Ezekben az ingyen szerzett telkeken épültek azok a házsorok, amelyekkel körbeépítették Kolozsvárt a betelepülő románok.

A román iskolapolitika Kalotaszegen

Az 1918-as impériumváltást követően, az 1920-as évek elejétől gőzerőre kapva indult meg a radikális román tanügyi reform, amely Constantin Angelescu²⁰ tanügyminiszter nevéhez fűződik, aki a romániai magyar kisebbség két világháború közötti időszakának

¹⁷ Bokor Márton bánffyhunyadi református tiszteletes 1916–26 között látta el a Kalotaszegi Egyházmegye esperesi feladatait. Őt a magyarvistai lelkész, Daróczi Ferenc követte az esperesi hivatalban (ZOVÁNYI, 1977). <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=1331> (letöltés ideje: 2023. április 4.)

¹⁸ Kettejük viszonya ellentmondásos volt, ami végighúzódt az egész két világháború közötti időszakon, egészen Munteanu esperes 1940-ben való meglincseléséig. Sőt azon túl is, mert Bokor Márton tiszteletesnek a Munteanu-gyilkosság miatt (amihez semmi köze sem volt) kellett menekülnie 1944-ben, amiatt kellett román igazoló levelet szereznie stb.

¹⁹ A Magyar Párt a Bokor Márton tiszteletet ért sérelem, és a más bánffyhunyadi magyarok kárára beharangozott lakóház kisajátítások ellen tiltakozva táviratot küldött Constantinescu földművelésügyi miniszterhez és Tatarescu belügyi államtitkárhoz: *„A bánffyhunyadi járási kisajátítási bizottság kisajátítja a magyar magánosok lakóépületeit. Ez az agrártörvényt tipró eljárás az összes gondos és hűséges lakosokat mélyen elszomorítja. Tisztelettel kérjük intézkedését ezen visszaélés megszüntetésére, a tulajdonjog tiszteletben tartása érdekében és a lakosság megnyugtatására.”* *Ellenzék*, 44, 286, 1923. december 18. 3. A lakóépületek kisajátítása végül nem történt meg.

²⁰ Constantin Angelescu két részletben – 1922–28 és 1933–37 között –, a nemzeti-liberális kormány idején volt tanügyi miniszter. Egyszer – egy nyúl farknyi időre, 1933. december 29-től 1934. január 3-ig – miniszterelnök is volt.

leggyűlöttebb politikusa volt. Ő volt a szellemi atyja az 1924-es tanügyi törvénynek, amely kultúrzonákat jelölt ki Romániában, és a szintiszta nemzetiségi – elsősorban magyar – területeken román iskolák megnyitásával mesterségesen román tanerőhiányt generált, ahová emelt fizetéssel mehettek tanítani (elrománosítani) a román tanítók. Kalotaszeg, vegyes lakossága révén, nem esett bele közvetlenül a kultúrzona műveletbe – mint a többszoros Székelyföld és a magyar határmenti régió –, ennek ellenére a magyar iskolák elszorítását még így is a mindenkorai iskolapolitika legsötétebb korszakának nevezhetjük Kalotaszegen (SEBESTYÉN, 1993, 4.). A tanügyi reform voltaképpen a nemzeti kisebbségek elleni kulturális offenzívát elősegítő törvényes keret volt.²¹ Szintén a tanügyi törvény által elrendelve, névelemzésekkel kívánta Angelescu elősegíteni, hogy azok a román származású állampolgárok, akik elvesztették anyanyelvüket, kötelesek legyenek olyan állami vagy magániskolákban taníttatni gyerekeiket, amelyekben a román az oktatás nyelve.²² Szintén a kisebbségi oktatásügy elszorítására törekedve kötelezte a magyar tanítókat és tanárokat a román nyelvvizsga letévesére. Mindemellett tömegesen záratta be a magyar felekezeti iskolákat a legkülönbözőbb, mondva csinált indokokkal. Sebestyén Kálmán, a kalotaszegi iskolaügy történetének legavatottabb kutatója a két világháború közötti időszakot Kalotaszegen „a magyar nevelésügy legvitattabb, legkritikusabb és legszomorúbb fejezetének” tartja.²³ 1925-ben a román tanügyi minisztériumhoz panasz érkezett a felekezeti iskolák nagyszámú bezárása miatt. Az erre adott hivatalos minisztériumi válasz szerint ezekben a bezárt magyar felekezeti iskolákban „sem az állam nyelvét, sem az ország földrajzát és történetét nem tanították, hanem tanították a magyar földrajzot és történelmet és a nevelés magyar irredentista szellemében történt.”²⁴ Ezekben az években zárják be sorra Kalotaszegen is a református magyar iskolákat: Kalotaszentkirályon (zárójelben az iskolát bezáró minisztériumi rendelet száma: 3725–1923), Magyarókeréken (6364–1921), Nyárszón (0105–1923), Bánffyahunyadon (818–1919) az iskolaépület egészségtelen állapotára hivatkozva. Bogártelkén (15453–1923) az indoklás szerint a tanterem egészségtelen volt, illetve „Nagy I., az egyház által alkalmazott tanító, nem tette le a román államnak a hűség esküt.”²⁵ Türebén (151442–1923) az volt az ürügy, hogy „A református pap kezdeményezésére alapították a magyar nyelvű állami iskola elleniskoláját és izgatást fejtettek ki az állam ellen.” Középlakon (27–1924) pedig az szolgálta indokul, hogy „Az iskolát titokban nyitották meg. Tanító nem volt, de az állami iskola ellen propagandát fejtet-

²¹ Részletesen lásd: TÓTH, 2009, 525–532.

²² Colecțiune de legi și regulamente [Törvények és rendeletek gyűjteménye], 1924, 530. Eredeti szöveg: „Art. 8. – Cetățenii de origină română, cari și-au pierdut limba maternă sunt datori să-și instruiască copiii numai la școalele publice sau particulare cu limba română de predare.”

²³ Sebestyén Kálmán – aki Alsójárán született és Kalotaszegen tanított sokáig – hozzászól: „[...] az 1920 után erőre kapó román nacionalizmus egy jól működő magyar iskolarendszert tett tönkre, hogy ennek romjain kifejlesztesse a sajátját. Céljai elérése érdekében hatalmas magyar egyházi birtokokat, felszerelt egyetemet és iskolákat vesz birtokba, új elméleteket gyárt például a székelek román eredetéről, [...] a faji, vallási és névelemzés új fortélyait lépteti előtérbe és az egész államaparátust ennek a szolgálatába állítja.” SEBESTYÉN, 1993, 4.

²⁴ A VALLÁSI KISEBBSÉGEK, 1925, 238.

²⁵ A VALLÁSI KISEBBSÉGEK, 1925, 545.

tek ki...²⁶ Az állami iskolákban az impériumváltás miatt magyarról románra változott az oktatás nyelve, a tiszta magyar lakosságú településeken rendszerint több lépcsőben. A visszaemlékezések megerősítik, hogy általában először csak a román nyelv tanulását tették kötelezővé, amit tudomásul vett mindenki, hiszen a román lett az új államnyelv. Ehhez román tanítókat hívtak az iskolákba. Azután a magyar nyelvről áttértek a román nyelvű oktatásra, úgy, hogy a magyar tagozaton magyarul már csak a magyar nyelvet tanulhatták a gyerekek. Több visszaemlékezés szerint voltak iskolák, ahol a magyar nyelv oktatásáért külön tandíj kifizetésére kötelezte az iskola a szülőket.²⁷ Ez a folyamat odáig jutott, hogy olyan színmagyar (95%-on felüli magyar lakosságú) településeknek, mint Zentelke, Magyarfenes, Magyarléta vagy Magyarkapus csak román iskoláik voltak. Kalotaszeg falvaiból összesen csak négy, 100%-ig magyar lakosságú, köztük a három legkisebb lélekszámú falunak (Nádasdaróc, Jákótelke, Sárvasár) és a szintén kis településnek számító Zsoboknak engedélyezték a református felekezeti iskola működtetését. Ezt is inkább taktikai okokból, a magyar közösségek folyamatos ellenállási kísérleteinek politikai kontroll alatt tartott „engedményeként”, amely hivatkozási alapként szolgált a nemzetiségi felekezeti iskolák létezésére. Azt, hogy ez csupán porhintés, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az 1920-as és 1930-as évek fordulóján a kalotaszegi tankerület 41 magyar, illetve vegyes lakosságú települése közül 19-ben csak román iskola működött, 18-ban a román iskolában magyar tagozatot működtettek, ami voltaképpen a magyar nyelv oktatásából állt a román nyelvű tanítás mellett, és négyben volt csak magyar felekezeti iskola (SEBESTYÉN, 1993, 4.). Arányait tekintve mintegy 4000 magyar gyerekből kb. 200-220 tanulhatott az anyanyelvén, ami alig több mint 5%-os rátának felel meg! Ezzel szemben – ha nem számoljuk a tankerülethez csatolt, de kulturálisan nem Kalotaszegnek számító, döntően román többségű Hidalmás, Magyarzsombor és Csucs román tanulóit, akkor – mintegy 1300 román diákra hivatkozva nem tanulhatott közel 4000 magyar gyerek az anyanyelvén. Az anyanyelvi oktatás megszüntetésének hatásáról jól tanúskodik egy 1936-os híradás Egeresből:

²⁶ A VALLÁSI KISEBBSÉGEK, 1925, 546.

²⁷ A magyar nyelvű oktatás visszaszorításáról, és a törvénytelen tandíjfizetetéséről Egeres példáját bemutatva tudósít az *Ellenzék* című napilap: „Anghelescu közoktatásügyi miniszterével eltoldások állottak be, a magyar nyelv tantárggyá zsugorodott; az a tanárnő pedig, aki a magyar nyelv oktatását lelkiismeretesen végezte, megvált ettől az állásától. Ekkor az iskola igazgatója vette át a magyar nyelv tanítását, de azzal a meglepő feltétellel, hogy a magyar tankötelesek szülői minden tanuló után 50–50 lej tandíjat fizessenek. Néhány jobbmódú magyar szülő megfizette a kívánt összeget, nagyobb részük azonban szűkös anyagi helyzetük miatt sem tehette. Ebből aztán különös bonyodalom keletkezett. A magyar nyelvi tandíjjal hátralékban maradt tanköteleseket az igazgató úr kiutasította az iskolából s ráadásul fejenként 100-100 lej iskolamulasztási bírsággal sújtotta őket. A zaklatott szülők nem tudják, hol keressenek jogorvoslatot, panasszal fellépni sem mernek, de szegénységük miatt fizetni sem tudnak. Azzal meg éppen nincsenek tisztában, hogyha a 100 lej mulasztási bírságot megfizetik, ki kell-e ezenkívül még a minden törvényes alapot nélkülöző 50-50 lejes magyar nyelvi tandíjat is fizetniök? Aztán ha bármi okból nem tennék, mi történik ebben az esetben? Előlről kezdődik majd minden? Kiutasítás, mulasztási nyilvántartásbavétel, újabb bírságolások?” *Ellenzék*, XLVI, 126, 1925. június 6. 9.

„Ha nem is olyan nagy a magyarság száma, elszomorító, hogy a faluban nincs magyar nyelvű iskola. Évekkel ezelőtt egyik túlbuzgó jegyző javaslatára megszüntették a magyar iskolát, mert ez állítólag a falu költségvetési mérlegét erősen terhelte és helyette magyar tagozatot állítottak fel az állami iskolában. Egy év múlva hirtelen megszűnt a magyar tagozat és a gyermekeket áttették a román tagozatba. A magyar iskola visszaállításának ügye még ma is vajúdik. A gyermekek pedig saját nevüket nem tudják leírni anyanyelvükön.” (HEGYI, 1936, 7.)

Még a színmagyar Körösfőn oktató tanár, Balázs István is arról számolt be az 1940-es magyar bevonulást követően a *Magyar Élet* újságnak, hogy a román uralom okozta kár megdöbbentő. Elmondja, hogy e nép fiatalságának nagy része még írni és olvasni sem tanult meg a román uralom alatt, mert magyarul nem tanulhatott, románul pedig nem akart.²⁸

A legnagyobb visszhangot kapott magyar iskolabezárások a Kalotaszeg fővárosának számító Bánffyhunyadon voltak, ahol lefoglalták a négy osztályos fiú és leány középiskolát,²⁹ valamint bezárták a református iskolát, ami önmagában több mint 300 magyar elemista tanulót érintett. A visszaemlékezések szerint megjelent Constantin Angelescu tanügyi miniszter is Bánffyhunyadon, és személyesen maga záratta be az iskolát, pecsételte le a tantermeket. Az iskola újraindításáért benyújtott számtalan kérvény és előterjesztés mellett a helyi vezetők, az iskolaigazgató Ravasz György (Ravasz László püspök apja) és a református esperes, Bokor Márton Angelescuvál szembeni személyes tiltakozásáról, szócsatájáról is fennmaradtak emlékek. Ezt az egyenlőtlen vitát a miniszter azzal zárta le a visszaemlékezések szerint, hogy kijelentette: „fnis” vagy „fnita est”. Az iskola bezárására ürügyként szolgált, hogy „ki nem elégítő az épület higiénéje”, „egészségtelen az épület”, továbbá „veszélyezteteti a gyerekek egészségét”. Ez az álságos indoklás felháborította a bánffyhunyadiakat, mert szerintük kifejezetten ápoltt, jól felszerelt, „csinos” iskolájuk volt, a kor követelményeinek teljességgel megfelelt. Egyes visszaemlékezések szerint az iskola valamelyik végéhez a románok „cselből”, államsegéllyel építettek egy kis toldalékot, és erre hivatkozva nyilvánították egyházi helyett államnak az iskolát. Angelescu 1924 nyarán tett bánffyhunyadi látogatásáról, és ennek kapcsán az iskolabezárásról, illetve a helyi magyar vezetőkkel való „megütközéséről” az *Ellenzék* is tudósítást közölt:

„Két héttel ezelőtt Angelescu közoktatásügyi miniszter megfordult Bánffyhunyadon is s mikor a falu utcáit bejárta, meglátta a bezárt iskola feliratát. A miniszter érthetetlen felháborodással vonta felelősségre a bánffyhunyadi református lelkészt, milyen címen van még a helyén a református iskola címtáblája. – Miniszter úr, hiszen a bezárás még nem végleges s fellebbezésünk ügye nincs elintézve.

²⁸ *Magyar Élet*, II, 211, 1940. szeptember 17. 6.

²⁹ Az *Ellenzék* című lap 1924-ben tudósított a középiskola bezárásáról: „Rövidesen rá lefoglalták az iskolaépületet és azóta, bár a szerződés minden kétséget kizáróan megállapítja a református egyház tulajdonjogát, még csak tárgyalás kitűzését sem sikerült kierőszakolni ebben az ügyben.” *Ellenzék*, XLV, 172, 1924. augusztus 2. 3.

– *A bánffyhungyadi református iskola – volt a válasz – soha többé nem fog megnyílni. Finis – tette hozzá Angelescu, ezzel is jelezve, hogy már prejudikál az iskola kérdésében. Ez idő szerint tehát semmi remény sincs arra, hogy Bánffyhungyadon a református egyház megnyithatja iskoláját, vagy visszaállíthatja a nagy múltú és a község kulturnívóját nagyban fokozó polgári iskoláját.*³⁰

A bánffyhungyadi református iskola bezárásáról megírta visszaemlékezését a *Kalotaszeg* folyóirat hasábjain Bokor Márton esperes fia, Dr. Bokor Zoltán is, aki akkor kis elemista diákja volt az iskolának.

„Az 1926-27-es években³¹ az akkori közoktatásügyi miniszter, akiről csak azt nem lehet állítani, hogy szimpatizált volna a magyarokkal [...] kíséretével együtt megjelent Bánffyhungyadon és saját kezűleg pecsételte le a tantermeket és a tanári szobát, mondván, hogy nem engedélyezi tovább annak működését. Ravasz igazgató úr³² jelenlétében Bokor Márton esperes megkérdezte, hogy milyen indok alapján szünteti meg a nagymúltú iskolát. A miniszter válasza az volt, hogy »magának semmi köze hozzá, az épület nem felel meg a kívánalmaknak.«³³ Az iskolaszéki elnök visszavágott egy másik kérdéssel: »Vajon a havasi román iskolák épülete jobban megfelel-e ennek a célnak?« Választ a miniszter nem adott, kezét sem fogott a jelenlévőkkel, kíséretével együtt beszállt az autójába és elrobogott. *Finis est. Kérésekkel, memorandumokkal a legmagasabb bukaresti fórumokat megkeresve kérték az újraengedélyezést. A válaszok mindvégig negatívak maradtak.*” (BOKOR, 1995, 2.)

A politikai szavazások Kalotaszegen

A két világháború közötti Romániában a kisebbségbe került magyarság mindenhol másodrendű állampolgárnak érezhette magát. A mindennapos egyéni sérelmek és nyelvi diszkrimináció mellett a magyar közösség egésze is súlyos politikai sérelmeket szenvedett. E tekintetben ellentmondásos az országszerte elkövetett zavargásokat, incidenseket okozó politikai választások megítélése. Bár a politikai választások alkalmával jellemző

³⁰ *Soha többé nem lehet megnyitni a bánffyhungyadi iskolát!* címmel, *Mit mondott Angelescu Bánffyhungyadon? Kalotaszeg magyar centrumát erőszakosan visszafejlesztik* alcímmel tudósított a lap. *Ellenzék*, XLV, 172, 1924. augusztus 2. 3.

³¹ Az 1926-27-es dátum nem egyezik az *Ellenzék* tudósítójának az 1924-es híradásával. Itt valószínűleg megbicsaklott az emlékezet, ami a gyermekkorból megidézett események kapcsán előfordulhat. Biztosnak tűnik, hogy az 1924-es tanügyi rendeletekkel összhangban, 1924-ben, ahogy a lap tudósít, történt meg a látogatás, és annak kapcsán a vita a miniszterrel.

³² Ravasz György, a Bánffyhungyadon született református püspök, Ravasz László apja.

³³ A visszaemlékezés szerint az iskola bezárása az épület alkalmatlanságára való álságos hivatkozással történt. Ez egybecseng azzal a cinikus indoklással, amit egyszerre 50 erdélyi református iskola bezárására válaszolt a panasszal élő református egyháznak 1925-ben a minisztérium: „Tény való, hogy ez az ötven iskola bezárattott. A bezárattás azonban nem csupán komoly okok alapján rendeltetett el, hanem elengedhetetlen is volt. Ezek az iskolák csaknem mind, kivétel nélkül ki nem elégítő helyiségben voltak elhelyezve, hiányzott a legelemibb tanfelszerelésük és annyira higiénia-ellenesek voltak, hogy a gyermekek egészségét nagyon veszélyeztették.” A VALLÁSI KISEBBSÉGEK, 1925, 540.

a magyar szavazók elleni fellépések sora, az éppen hatalmon lévő román kormány nemzetiségi hovatartozástól függetlenül is politikai nyomást helyezett a szavazókra. Ezt támasztja alá, hogy Románia magyarok által nem lakott megyéiben még több incidens, még súlyosabb összetűzések történtek a választások során a két világháború között. A politikai nyomásgyakorlás ugyanolyan súllyal nehezedett a magyar választókra is, amely ellen a felháborodás szintén óriási volt, de a magyarok kénytelenek voltak visszafogni a tapasztalt jogsértések és visszaélések miatt keletkezett indulataikat, mert féltek a retorzióktól, nem akarták súlyosbítani amúgy sem előnyös helyzetüket (TÓTH, 2012, 105.). Valóságos cirkusz volt a politikai választás ebben az időszakban, a kormány az illegális módszerek arzenálját vetette be nyomásgyakorlásként. Ezek közül a leggyakoribb a szavazás fizikai meggátolása volt félrevezetéssel, szándékos dezinformációkkal, vagy a csendőrség bevetésével, de sok helyütt megtörtént, hogy alaptalanul járványra hivatkozva karanténba zártak falvakat, hogy lakói ne tudjanak elmenni szavazni. A hatalom nyomásgyakorlásának legerőteljesebb, a legkisebb ellenállást sem engedő terepe volt a politikai élet, a választások lebonyolítása. Mint a következő kalotaszegi példából is kitűnik, a politikai választások során teljességgel reménytelen volt bármiféle erőfeszítést tenni a magyar érdekek képviselésének megerősítésére. A különböző pártok támogatói és a rendfenntartók közötti összetűzések mindig halálos áldozatokat is követeltek, rendszerint több száz sebesülés mellett (TÓTH, 2012, 98.). A román történészek szerint mindezen törvénytelenések ellenére is a képviseleti demokrácia meglétéről beszélhetünk Románia két világháború közötti időszakában (RADU, 2004, 354.; DOGAN, 1995, 3–23.).³⁴ A fentiekben felsorolt, a választások kimenetelét illegális eszközökkel befolyásoló módszerek mindegyikére találunk példákat Kalotaszegen is. 1917–37 között tíz parlamenti választást tartottak Romániában,³⁵ melyeken a magyarság nevében fellépő politikai szervezetként a Magyar Szövetség, később annak jogutódjaként az Országos Magyar Párt vett részt (SZABÓ Cs., é. n.). Ugyanakkor azt, hogy az erdélyi magyarság hány százaléka adta az Országos Magyar Pártra a szavazatát, nehéz megítélni a rengeteg választási csalás miatt (BÁRDI, 2000). Az 1940–44-es kismagyar világ előtti emlékezetes választás volt Kalotaszegen az 1937-es, amelyen gróf Bethlen György volt Kolozs megye³⁶ listavezető jelöltje az Országos Magyar Pártban, aki egy héttel a választások előtt, decemberben Bánffyhadon mondott választási beszédet. Ígérte, hogy számon kéri a román hatalmon a be nem tartott gyulafehérvári pontokat. A párt politikai gyűlését a helyi református esperes, Bokor Márton nyitotta meg, aki azt hangsúlyozta, hogy a remélt jó választási szerepléssel, több képviselő küldésével eredményesebb jogvédelme lehet majd a magyarságnak. De még ennél is fontosabbnak tartotta, hogy a választással a magyarság erdélyi jelenléte mutakozzon meg: „...*magasztos számadással megállapítani: hányan is vagyunk? Minden magyar ember ráüti bélyegzőjét a szavazólapra, ezzel a cselekedetével azt fejezi ki: itt állunk, ahol állottunk, itt akarunk élni, ahova rendeltettünk és itt akarunk munkánkkal családunk, gyermekeink jövőjéről*

³⁴ Ugyanakkor a nemzetközi történészársadalom más véleményen van. Keith Hitchins könyvet szentelt Románia 1866–1947 közötti időszakának, amely periódust „színlelt demokráciának” nevezte (HITCHINS, 1994, 592.). A két vélemény ütköztetéséről lásd: TÓTH, 2012, 97–106.

³⁵ Aztán a korporatív rendszernek megfelelő 1939. évi választási törvény alapján még egyet.

³⁶ Udvarhely és Kolozs megye listavezető jelöltje volt gróf Bethlen György.

*gondoskodni.*³⁷ A román hatalom is tisztában volt ennek a jelentőségével, éppen ezért minden eszközt bevetett, hogy megakadályozza Kalotaszegen is a magyarokat abban, hogy leadják a szavazataikat. Az 1990-es években még nagyon sokan emlékeztek az 1937-es választások „román disznóságaira”, arra, hogyan „piszkoskodtak a csendőrök”, hogyan „verték át a népet hazugságokkal.” Elsősorban a Felszeg falvaiban és a Nádas mentén rögzült az emlékezetben, hogy több faluban csendőrkordont vontak a település köré, és nem tudták elhagyni a falut a magyarok, a kevés számú román lakos viszont gond nélkül elmehetett a faluból, és leadhatta szavazatát a szavazóköri központjában. Kalotaszentkirályt, Zentelkét és Magyarókerekét tifuszcsoporttal sújtott falunak nyilvánították éppen a választás napján, hogy a magyar szavazók ne tudjanak az urnák elé járulni. Orvosi bizonyítvánnyal a három községet tifuszcsoport alá helyezték és csendőrök állták el a falu kijáratát.³⁸

„Hunyadra kellett volna menni szavazni, de a zentelki faluvégen csendőrök zavarták vissza az embereket, na. 'Menjete Budapestre szavazni!' – kiabáltak mind a csendőrök. Próbáltunk a másik felől kiszökni, de ott is. Aztán a Bácsmegénél, a hegy felől, de ott is csendőrök voltak. Nem lehetett, na. Jól kitalálták! De a románok, azok mehettek! Nem úgy, hogy, hogy nagyon lássék, nem hogy kitűnjék, szépen elengedték őket Hunyadnak.”

A legnagyobb botrány az egeresi választókerületben volt, ahová a környékbeli Nádas menti magyar falvak szavazóit nem engedték be, ugyanakkor a román falvak szavazóit akadálytalanul átengedték a csendőrkordonon. Mákófalván, Inaktelkén, Bogártelkén és Darócon a falut körülzárta a csendőrség, de akik mégis kiszöktek, azokat meg nem engedték be Egeresre. Nem csak a csendőrök kergették el a szavazni kívánó magyarokat, hanem az Egeresre tartó vonatról is lekergették őket a vasutasok. A panaszok szerint Inaktelkéről jó, ha másfél tucat ember tudott kiszökni a faluból szavazni. Bogártelkén azt doboltatta ki a bíró, hogy elmarad a választás. Akik elvergődtek valahogy Egeresig, azzal szembesültek, hogy az egész település körül volt zárva csendőrökkel. Akik Egeresre be akartak menni, azoknak azt hazudták a csendőrök, hogy csak másnap, hétfőn lesz a választás. Amikor az elégedetlen tömeg mégis be akart jutni, akkor a csendőrök puskatussal estek a magyaroknak, közülük számosan súlyosan megsebesültek.³⁹ Mindennek a tetejébe *„fél négykor – bár a falu végén még a leszavazni nem tudó magyarok százai álltak – azzal az indokolással, hogy már öt óra (!) és több szavazó*

³⁷ Az Országos Magyar Párt bánffyhungyadi gyűléséről *Tetőpont az elkezeredett választási harc* címmel számolt be a *Keleti Ujság* a címcímű cikkben. *Keleti Ujság*, XX, 288, 1937. december 15. 1.

³⁸ A *Keleti Ujság Választási Tífusz Kalotaszegen* címmel tudósított az esetről: *„A csodálatos 'választási tífusztól' azonban úgy látszik csak a magyar szavazók egészségét óvták, mert a román szavazók egyenként kiszállingózhattak a községekből.”* *Keleti Ujság*, XX, 181, 1937. augusztus 11. 4.

³⁹ A *Keleti Ujság* tudósítása szerint *„Vissza kommunisták! – kiáltással [...] puskatussal akadályozták meg a faluba jutást. A rövid, egyoldalú közelharcban a daróci idős Jakab Ferkő András fia szemé láttára érte olyan puskatús-ütés, hogy eszméletlenül esett össze. Puskatús-ütést szenvedtek a bogártelki Kántor János, Kis Bandi István, a daróci Fekete Marcika János, a mákói Tas János.”* *Keleti Ujság*, XX, 181, 1937. augusztus 11. 3.

nincsen, lezárták a szavazást.” Az Országos Magyar Párt jelöltjei közül Bokor Márton református tiszteletes írásban nyújtott volna be óvást, Bethlen György gróf Kolozsvárról személyesen kiszállt Egeresre, hogy közbe avatkozzon, de egyikük sem járt sikerrel, mert addigra már bezárt a szavazóhelyiség.⁴⁰ Az egészen elképesztő méretű választási csalás – ami félrevezetésen, megfélemlítésen és erőszakon alapult – eredménye az lett, hogy az egeresi szavazóközvetben összesen csak 111 szavazatot kapott az Országos Magyar Párt, holott egyetlen faluból több szavazatra számíthatott a magyar szavazóbázist tekintve! Az Országos Magyar Párt becslése szerint legalább ezer szavazatot veszített ezzel a csalással csak az egeresi választási körzetben a párt.⁴¹

Hasonló eszközökkel tartották távol a magyar szavazókat a gyalui választókerületben. Nagykapuson kidoboltatták, hogy délután három órától lehet szavazni menni, addigra viszont már csendőrkordon zárta körül Gyalut, és nem engedték be a kapusiakat szavazni. Gyerővásárhelyt körbezárták és nem engedték ki a magyar szavazókat, akik az erdőn keresztül próbáltak szökni, azokat szétzavarták. Bogdán Jánost, a gyerővásárhelyi református tiszteletest, aki biciklivel kísérelte meg elhagyni a falut Gyalu felé, a román csendőr a következő szavakkal tartóztatta fel: „Holnaptól kezdve tiszteletes úr ott kerékpározhatik ahol akar, de ma egy lépést sem engedhetem tovább.”⁴²

Ugyanez a forgatókönyv játszódott le a jegenyei magyarokkal, akik Bánffyhungyadra igyekeztek elérni, hogy szavazzanak: a csendőrkordonon átszökve kijutottak vagy negyvenen a faluból, de jónéhányukat a vonatról verték le a vasutasok. Magyarókerékén is a csendőrkordonon keresztül kellett átjutniuk a magyaroknak, hogy elhagyhassák a falut, amit figyelemeltereléssel meg is oldottak.⁴³

Végül érdemes megemlíteni a Kolozsvár szomszédságában lévő színmagyar, népes Györgyfalva esetét, ahol a kerületi beosztást úgy találták ki, hogy ne a 6-7 kilométerre fekvő Kolozsvárra kelljen menniük szavazni, hanem a hegyeken keresztül több mint 20 kilométerre eső Kolozsra. Azért biztos, ami biztos, „a községi bíró nem doboltatta ki a választást, míg a csendőrmester végigjárta a falut azzal, hogy a választást októberre halasztották. Sokan elhitték neki [...]”⁴⁴

Összegzésül megállapítható, hogy a román hatalmi nyomásgyakorlás kíméletlen érvényesítésével, a törvénytelen korlátozásokkal szemben sem a helyenkénti egyéni leleményesség, sem a közösségi próbálkozások nem értek célt: Az 1937-es választások során a Kolozs megyei 25 választóközvetből csak a két bánffyhungyadi és a kolozsi körzetben szerezte meg a legtöbb szavazatot az Országos Magyar Párt.

⁴⁰ *Keleti Ujság*, XX, 181, 1937. augusztus 11. 3.

⁴¹ Ez különösen annak tükrében érintette érzékenyen az Országos Magyar Pártot, hogy ebben a választási körzetben a Nemzeti Parasztpárt 426 szavazattal nyerni tudott és a liberálisok csak 150 szavazatot szereztek.

⁴² *Keleti Ujság*, XX, 181, 1937. augusztus 11. 4.

⁴³ „Míg néhányuk lekötötte a csendőrök figyelmét, addig a zömének a mezőkön át sikerült eljutnia és leszavaznia Bánffyhungyadon.” *Keleti Ujság*, XX, 181, 1937. augusztus 11. 4.

⁴⁴ Az esetről *A györgyfalviakat félrevezették* címmel számolt be a magyar nyelvű sajtó. *Keleti Ujság*, XX, 181, 1937. augusztus 11. 3.

Adatok a magyarelles helyi adminisztratív intézkedések és a szórványosodás összefüggéseire a református iratanyagok tükrében: néhány felszegi település példája a két világháború között

Nem kétséges, hogy Kalotaszeg bizonyos területei maguk is szórványosodnak. Ez sem újkeletű folyamat. Történeti néprajzi vizsgálódásaink során lépten-nyomon olyan társadalmi-gazdasági jelenségekkel találkoztunk, amelyek a népesség fogyását, ezzel együtt a szórványosodás folyamatát generálták. Kiemelten jelentős szerepe volt a diszkriminatív adminisztrációs intézkedéseknek a magyar népesség apadásában a peremhelyzetű, vegyes lakosságú kalotaszegi településeken, ahol a román hatalmi nyomás ellen védtelenebbek voltak a magyar közösségek, ahol a helyi románság az adminisztrációs intézkedések elleni kísérleteket hol konkrét tettekkel, hol pusztán fenyegető jelenlétével megghiúsította.

Jelen dolgozatban nem kívánom részletezően áttekinteni, hogy mely kalotaszegi falvak tekinthetők már szórványnak, és nem térek ki arra sem, hogy mely tényezők következtében kerültek mostani helyzetükbe.⁴⁵ A lehetséges példák közül érdemes részletesebben bemutatni a Kalotaszeg emblemikus havasalji települését, a Felszeg déli peremén fekvő Magyargyerőmonostort ért román diszkriminatív adminisztrációs intézkedéseket, valamint az azokra adott egyéni és kollektív válaszokat. A falura vonatkozó iratanyag a szemléltetés erejével plauzibilisen világít rá, hogy a református írásos dokumentumok milyen árnyalatgazdagon mutatnak be kiélezett történelmi szituációkat, milyen részletekbe menően tükrözhetik egy adott közösség mindennapjainak nehézségeit, az egyes emberek választásainak dilemmáit, döntéseiknek hátterét, azokat a magyar közösséget sújtó tényezőket, amelyek együttesen a település elhagyását generáló okok voltak.

A magyargyerőmonostori egyház- és iskolaügyi sérelmek

Magyargyerőmonostornak erős magyar közössége volt még a 20. század elején. 1910-ben 647 fő, 1941-ben 404 fő volt a magyar lakosainak a száma, 2011-re viszont 153 főre, több mint a negyedére csökkent a magyarok száma a 100 évvel ezelőtti létszámhoz viszonyítva.⁴⁶ Más kalotaszegi faluban is előfordul ugyan hasonló arányú népes-

⁴⁵ A szórványosodás kérdéseiről részletesen lásd: BALOGH – FÜLEMILE, 2006, 187–226.

⁴⁶ A népszámlálási adatok alapján Magyargyerőmonostoron (Mănăşturul Unguresc) 1910-ben 2197 összlakosból 1497 a román; 1941-ben 1124 fő román, 2011-ben 532 fő összlakosból 356 a román nemzetiségű. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Magyargyerőmonostorral összenőtt Oláh-, vagy Felsőgyerőmonostornak (Mănăşturul Românesc) magyar lakosa a jelzett időben nem volt, román lakossága 1910-ben 1343, 1941-ben 2882 fő volt (a Felsőgyerőmonostorhoz tartozó havasi Rişca teleppel együtt.) Tehát az ikertelepülésen belül 1941-ben mintegy 4000 román lakos mellett csak tizedannyi magyar élt. A lakosságcsökkenés 100 éves léptékben ugyan mind a román, mind a magyar népességet hasonló arányban érinti, de más és más időszakban és okok miatt. A románság elvándorlása a szocializmus idején és a rendszerváltás óta eltelt időszakban gyorsult föl. A II. világháborút követő időszakra itt most nem térünk ki. A népszámlálási adatok forrása: 1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS, 1912, 414–415.; <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=5641> (letöltés ideje: 2023. október 20.)

ségsökkenés, amikor harmadára-negyedére esik vissza a magyarok száma a száz évvel ezelőtti adatokhoz viszonyítva, de ez nem törvényszerű. Például a szintén felszegi Körösfőn a 20. és a 21. század elején is közel ezer körüli a magyarok lélekszáma. Csak éppen Körösfő centrális fekvésű és vegyítetlenül színmagyar lakosságú település, míg Gyerőmonostor román falvak közé ékelődött havasalji falu, amelynek házassági köre is jószerivel csak a viszonylag közeli Magyarvalkóra terjedt ki, ahol szintén jelentős arányú románság is él.⁴⁷

Az iratanyagokból a két világháború közötti időszak és az 1940-es évek dokumentumai a legtanulságosabbak arra vonatkozóan, hogy milyen felülről irányított magyarellenes, és ebből következőleg református egyházellenes hangulatkeltés jellemezte a vegyes lakosságú falvakat. Legtöbb esetben a két legfontosabb közösségi intézmény, az iskola és az egyház elleni adminisztratív fellépésekről, illetve az azokra adott egyéni és kollektív válaszreakciókról szerezhetünk adatokat. A mindenkori állami ellenőrzésnek legkézenfekvőbb és leghatékonyabb eszköze az állami felügyelet alatt lévő munkahelyek szigorú kontroll alatt tartása.⁴⁸ Az iskolafelügyelet, a tanárok ellenőrzése és a magyarellenes diszkriminatív szabályzatok érvényesítése a hatalom nyomásgyakorlásának bevett, folyamatos és szisztematikus módszere volt a két világháború között Kalotaszegen. 1927-ben Nagy János magyargyerőmonostori lelképásztor levelet írt a püspökhöz, amelyben kérte, hogy a püspök engedélyezzen pénzgyűjtést a református iskola javára, hogy gátat tudjanak szabni a magyar gyerekek elrománosításának. Indoklása szerint:

„A magyargyerőmonostori ref. egyház egy kicsiny románok közé beékelt gyülekezet, hol híveink elrománosítása nyíltan és vakmerően megindult; gyermekeink állami iskolában tanulnak, de azoknak is nagyrészt beosztották a román szekcióba, úgy hogy a megmaradt 19 gyermek nem lévén elegendő egy tanerőnek, a magyar szekció teljes megszűnése fenyeget. De még ettől eltekintve is, ha valahol, úgy itt igazán életszükséglet, hogy gyermekeinket a felekezeti iskola mentse meg fajunknak és egyházunknak.

Itt a nép szegén. Földe hitvány havasi föld. A nép nem tud anyagilag olyan áldozatot hozni, hogy iskoláját és templomát rendbe tudja hozni. 87 kath. hold földjét az agrár törvény elvette...”⁴⁹

A levél utal az egyház és az iskola elszegényedése kapcsán a dolgozatban már tárgyalt agrárreformra, amely a helyi egyházi birtokot is kisajátította. A lelkész nem nyugodott bele a magyar gyermekek elleni nyílt elrománosítási törekvésekbe és pár hónappal később újabb panaszt emelt az ügyben, ezúttal az esperesnél:

⁴⁷ Magyargyerőmonostor etnikai elszigetelődéséről, házassági körének beszűküléséről lásd: BALOGH – FÜLEMILE, 2004, 69.

⁴⁸ A Kádár-korszak államszocializmusában a kötelező foglalkoztatottság, a „röghöz kötöttség” kapcsán is hasonló ellenőrzési mechanizmust alakított ki a hatalom. Lásd: MAJTÉNYI, 1995, 105.

⁴⁹ Nagy János magyargyerőmonostori lelkész 1927. március 9-én kelt levele a püspökhöz. I/11/1917. 44-927 Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltár (továbbiakban: EREKGY).

„A román nemzeti ünnepeken az istentiszteleteket mindig rendesen megtartottam s gyermekeink, akik az állami iskola magyar tagozatában tanulnak, ezen istentiszteleteken mindig részt vettek. Máj. 10-én⁵⁰ a helybeli román ortodox pap kiadta az állami iskola igazgatónak sörözés közben, hogy a román nemzeti ünnepeken a magyar gyermekek is román ortodox templomba menjenek. Ami jún. 2-án a hősök ünnepén meg is történt. Engem csak akkor értesítettek a dologról, mikor a gyermekeink már a román ortodox templomban voltak. Én elmentem, hogy gyermekeinket vissza hozzam a mi templomunkba, de a román ortodox pap és tanító szembe álltak velem, és el kellett jönnöm, hogy botrányt egy idegen felekezetű templomban ne csináljak. Sajnálatos a dologban az is, hogy a magyar gyermekek tanítója, aki egyben kántor is egyházunknál, szintén a román istentiszteleten vett részt és a mi istentiszteletünkre el sem jött, hogy orgonáljon.”⁵¹

A helyzet súlyosságát jelzi, hogy – miként a levélből kitűnik – már a magyar tanító-kántort is megfélemlítették, aki a lelkésztől eltérően reagált és „beállt a sorba”, azaz a hatalmi elvárásoknak eleget tett. Ezzel az egész magyar közösség számára a meghunyászkodás, a beletörődés példáját nyújtotta. A panasz nyomán az esperes már a miniszterhez fordult *„a nemzeti ünnepek akadályoztatása tárgyában”*, azzal a taktikus szövegezéssel, hogy *„a magyargyerőmonostori ort. román lelkész nem csak felekezeti sérelmet követett el, hanem az állami rendeletekkel is ellentétbe jött.”⁵²* Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben az állami rendeletekkel való szembeállítás kényszerű ürügy, mert a tapasztalat szerint a református (magyar) felekezeti sérelmek semmit sem számítottak.

A nyomás azonban nem csökkent, hanem egyre erősödött. 1935-ben már másik pap szolgált Magyargyerőmonostoron, de Czirják tiszteletes még súlyosabb túlkapasokról tett panaszt feletteseinek: D. Năstase, az állami iskola igazgatója arra kényszeríti a magyar gyerekeket, hogy román nemzeti viseletet, „costum national-t” csináltassanak szüleikkel, és azt hordják a román nemzeti ünnepeken. A felnőtt lakosságot is megfélemlítette az igazgató, mert az iskolába

„[...] felhívatta az összes magyar szülőket és törvényre s rendeletre hivatkozással, melyeket azonban elő nem mutatott, meghagyta, hogy minden magyar gyermek román nemzeti ruhája két hét alatt elkészíttessék. A szülők kiknek jó nagy része szegénysége miatt sem hozhat áldozatot e rendelet teljesítésére [...] e viselet megvételét felesleges kiadásnak tartja, mindannyira pedig nemzeti öntudatának megsértését, ősi viseletében való megtámadását és korlátozását látja benne [...] Így tehát csak az igazgató kilátásba helyezett retorzióit várhatják, ki már két

⁵⁰ Az Egyesült Román Fejedelemség 1877-ben kikiáltott függetlenségének nemzeti ünnepe, amelyről Észak-Erdély visszacsatolásakor rigmust faragtak a magyarok: „Liba máj, ruca máj, soha többé zecsemáj!”

⁵¹ Nagy János magyargyerőmonostori lelkész 1927. június 20-án kelt levele az espereshez. I/11/1917. 68-927 EREKGY.

⁵² Nagy János magyargyerőmonostori lelkész 1927. június 20-án kelt espereshez írott levelének háttára gépelve olvashatók az esperes intézkedő sorai 1927. július 13-i dátumozással. I/11/1917. 634-927 EREKGY.

*gyermekünket fenytett meg, egyiket, mert apja nem jelent meg nála a ruha dolgában, másikat mert egyik osztálytársának azt mondta, hogy neki ne csináljanak román nemzeti ruhát.*⁵³

A panaszt az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa tiltakozásának hangot adva továbbította a miniszter felé.⁵⁴ A miniszterhez írt levélnek azonban semmilyen eredménye nem volt, mert D. Năstase állami iskolaigazgató az év május 6-án (május 10. előtt pár nappal) ismét összehívatta az összes magyar gyerek szüleit, figyelmeztette őket újra a román nemzeti viselet beszerzésére, egyben keményen megfenyegette őket: „... majd meglátják ellenállásuk és engedetlenségük törvényes következményeit.”⁵⁵ A református lelkész hiába kérte a szülőket, hogy várjanak még a román nemzeti viselet elkészíttetésével, mert a miniszterhez írtak tiltakozó levelet és az ügyet hivatalosan kivizsgálják majd. A szülők – főleg a vagyonosabbak – megfélemlítése célt ért, sőt a hívek egy része a pap szemébe vágta, hogy: „felel-é a pap arról, ha az ellenállásért beverik az ablakainkat?” Ahogy a lelkész írta: „Így történt meg, hogy május 10-én már 13 gyermekünknek volt »costum national«ja, legtöbb olyan szülőkéinek, kik gazdasági téren féltek retorzióktól. Félős, hogy számuk még növekedni fog, és a monostori sikeren felbuzdulva a többi községek lakóit is kényszeríteni fogják.” Ugyanebben a levélben a tiszteletes szinte könyörög, hogy a „feljebbvalóság hasson oda”, mert a monostori magyar lakosság már rettenetesen meg van felemlítve. Kéri: „[...] hogy főhatóságunk sűrgesse ki a minisztérium válaszát, mert híveink ellentállása napról-napra gyengül, mi nem érthetetlen egy olyan helységben, hol május 10-én este 10 óra körül román papok és tanítók vezetése alatt lévő tömeg »jos en unguri« [le a magyarokkal – B. B.] kiáltásokkal vonult végig az utcákon és a tartott szónoklatokban olyan kitételek is szerepeltek, hogy menjünk a határon túlra.”⁵⁶

A faluban a feszültség nem enyhült, 1935 novemberében a román iskola igazgatója, Năstase és a tanító, Joan Nicolescu a magyar gyerekeket nemcsak megakadályozta abban, hogy a vasárnapi iskola óráin részt vegyenek, hanem meg is verték őket. „... mindenik gyermekünket elverte, duplán összefont vesszőkkel fenekelvén őket, hangoztatta, hogy »trag piele voastră«(megnyúzza) és »vă omor«(megöli) ha még egyszer is az egyház régi iskolájának a telkén meglátja őket, mert a pap csak vallásórán foglalkozhatik velük. Gyermekünk megverése és ilyen módon való fenyegetése most már lehetetlenné tette a vasárnapi iskolát [...] A gyermekeikért aggódó szülők sem engedik [...] őket [...]”⁵⁷ További levelezésekből kiderül, hogy Czirják tiszteleteset már ezelőtt, a csendőrmesterrel együtt is megfenyegette a román tanító, és pár nappal korábban már a fent részletezett ügyben bíróság előtt is állt, mert feljelentették.

⁵³ Czirják Károly magyargyerőmonostori lelkész 1935. március 17-én kelt levele az espereshez. Iktatószám nélkül. I/11/1917. EREKGY.

⁵⁴ Kelt 1935. március 27-én. 36. I. 11/917. EREKGY.

⁵⁵ Czirják Károly magyargyerőmonostori lelkész 1935. május 12-én kelt levele az espereshez. I/11/1917. 63-1935. EREKGY.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Czirják Károly magyargyerőmonostori lelkész 1935. november 24-én kelt levele az espereshez. I/11/1917. 111-1935. és 114-1935. EREKGY.

Az iratok tanúsága szerint 1936-ban már a harmóniumot akarta a román iskolaigazgató elvitetni a református templomból, és a reformáció ünnepén nem engedte a magyar gyerekeket a templomba. Az ügygel kapcsolatban a lelkész jelenti, hogy „felekezeti sérelem esete forog fenn, mert gyerekeink megakadályoztattak ünnepük megszentelésében”, s kéri az esperest, hogy hassanak oda, „hogy nevezett igazgató a tanügyi felsőbbhatósága által leintessék és eltiltassék gyermekeink vallásszabadsága háborításától.”⁵⁸



1. kép Czirják Károly magyargyermónostori református lelkész 1936. október 31-én kelt panaszlevele az espereshez. Fénykép: Balogh Balázs, 2005

A helyzet további elmérgesedését jelzi, hogy 1939-ben már maga az esperes kérte az Igazgatótanácsot, hogy a királyi kormányzóságnál emeljenek panaszt és kérjék, hogy a magyargyermónostori állami iskola igazgatója, aki „a nemzeti ünnepeken gyermekeinket nem engedi a mi templomunkba jönni, [...] hanem a gör. kel. templomba kényszeríti őket”, „fegyelmi úton vonassék felelősségre s bűnhődjön törvénytíró erőszakoskodásáért.”⁵⁹ Az esperesség közbenjárása inkább olajat önthetett a tüzre. A Nemzetnevelésügyi Minisztériumtól az Igazgatótanácsnak román nyelven érkezett (és hiteles fordításban

⁵⁸ Czirják Károly magyargyermónostori lelkész 1936. október 31-én kelt levele az espereshez. I.13/11/1917. 358-1936. EREKGY.

⁵⁹ Daróczi Ferenc esperes 1939. március 2-án kelt levele az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának. I/11/1917. 118-1939 EREKGY.

örzött) levél tanúsága szerint a református iskolát bezárták és nem engedték újra megnyitni. „Hivatkozással 15.085/939. sz. felterjesztésére, van szerencsénk közölni, hogy a miniszterium az ellenőrző közegek által a kolozs megyei Gyerőmonostori ref. elemi iskolában végzett vizsgálata nyomán éspedig a helyiséget a jeleni helyzetében nem találták megfelelőnek, a fent nevezett iskola megnyitása iránti kérést nem teljesíti.”⁶⁰

Az esperesség nem adta fel a küzdelmet az iskola megtartására, ami végül sikerrel járt. Lőrinczi Ferenc elemi iskolai felügyelő 1940. március 12-én jelenti az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának, hogy a román inspektorral kiszálltak Magyargyerőmonostorra

*„az itt újra megnyitandó iskolánk megvizsgálására. Lámpavilág mellett néztük meg az iskolát, mely tisztán, bebútorozva és szemléltető és kísérleti eszközeivel várt bennünket úgy, hogy még a következő napon kezdetét vehetné benne a tanítás. Az állami iskolától megszerzett adatok azt mutatják, hogy a község tankötelesei nem férnek be abba s így iskolánk megnyitása indokolt [...] Alkalmam volt néhány hívünkkel meghitt beszélgetést folytatni. Mondhatom, hogy epedve várják az iskola megnyitását, bár összes gyermekeink nem férnek be, de legalább – amint ők mondják – legalább a négy alsó osztály nyerjen elhelyezést a mi iskolánkban.”*⁶¹

Esetleírások Magyarvalkóról és Kalotaszentkirályról

Ugyanebben az időszakban a szomszédos Magyarvalkó református felekezeti iskolájára is egyre nagyobb adminisztratív nyomás nehezedett. Ez is mutatja, hogy a magyargyerőmonostori helyzet nem volt elszigetelt jelenség, hanem a magyarelles, koncepciózus egyházi és tanügyi vegzálás másutt is megfigyelhető technikája volt. Néhány példát idézünk a Magyarvalkóval kapcsolatos irattári dokumentumokból.

1934. október 27-én Balogh Jenő igazgató-tanító arról küld panaszlevelet Bokor Márton esperesnek, hogy a folyó év október 6-iki látogatása során a segéd tanfelügyelő utasította „hogy a ref. el. iskolánkban mindennemű iskolai irat ezután román nyelven irandó (pl. haladási napló anyakönyvek stb) Továbbá hogy ismételten nyujtsuk be az iskola nyilvánossági jogáért a kérvényt jöllehet mi azt megfelelő időben az összes szükségeltető mellékirataival együtt már benyújtottuk 2903–1928 Revizorátusi szám alatt sőt azután a következő évben meg is sürgettük [...]”⁶² Ezt követően a segéd tanfelügyelő már novemberben vizitált az iskolában. A tanító 1935. február 4-én azzal a sérelemmel fordult az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához, hogy a helybeli állami román iskola igazgatója felszólította, hogy 24 órán belül a református iskola 48 tör-

⁶⁰ 1939. szeptember 27-iki fordítása a Nemzetnevelésügyi Min. Sz. 129.694/939. iktatószámú levelének. I/11/1917. EREKGY.

⁶¹ Lőrinczi Ferenc elemi isk. tanfelügyelő 1940. március 12-én Magyargyerőmonostorról kelt levele az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának. I/11/1917. EREKGY.

⁶² Balogh Jenő ig. tanító 1934. október 27-én kelt levele az espereshez. I/11/1917. 18-1934 EREKGY.

vényesen beírt tanulójából 9 gyermeket adjon át az állami iskolának. „*Indoka, hogy az iskolánk befogadóképességéhez mértén ezzel a 9 növendékkel többet vettünk fel. Ez nem felel meg a valóságnak, mert iskolánk mérete alapján a »Magánoktatási törvény végrehajtási utasításának« megfelelő [...]» és a követelésnek „törvényes alapja nincs”.⁶³ Az esetet három hét elteltével, 1935. február 26-án Joan Danețiu segéd tanfelügyelő újabb vizsgálata követte, aki ellenőrizte, hogy román nyelvből, irodalomból, földrajzból és történelemből vajon megfelelő ismeretekkel rendelkeznek-e a gyerekek. A vizsgálat nem tudott súlyosabb hiányosságot felróni. A jegyzőkönyv szövegéből tanulságos idézni, hogy lássuk, a román tanügy hogyan állította a nemzeti nevelés szolgálatába a tananyagot a felekezeti, kisebbségi iskolák esetében is:*

„Az iskola egy tanerős az I-IV. oszt. beírt 48 tanuló közül 43 jelen van. Az iskola helyiség tiszta a tanterem rendesen fűtve. A gyermekek pontos időben tisztán és rendes ruhában jöttek iskolába. Szemléltető és történelmi kép nincs elegendő [...] Meghagytam a tanító úrnak, hogy kérdezze ki a gyermekeket a tananyag beosztás alapján az összes eltanult anyagból. Történelemből kérdezte a gyermekeket Vitéz Mihályról és harcairól Nagy Istvánról és harcairól.⁶⁴ Alulírott pedig kérdeztem a III-IV osztályt a Rómaiakról – Dákokról harcaikról és a vad népek (barbari) beözönléséről. Megállapítottam hogy az eredmény mindkét osztályban a nov. vizsgálatához képest elismerésre méltó. Megállapítottam azt is hogy egyes gyermekek különösen a III. osztályban nehézkesen feleltek a lányok majdnem mindezen kívül hibásan beszélnek románul [...] Olvasásból (román) tudnak olvasni a gyermekek de hibásan [...] A földrajzból a gyermekek tudják Romániát – városait – tartományait mint: Erdélyt, Olténiát, Munténiát és Moldovát – tudják Románia határait vizeit [...] Az előhaladás a tananyagban az előző vizsgálatához képest elismerésre méltó, de még jobb is lehet. Felkérem a tanító urat, hogy minden igyekezettel haszon oda, hogy a gyermekek tökéletesen beszéljenek románul ellen esetben jelentem a miniszter úrnak és a leányok át fognak menni az állami iskolába [...]”⁶⁵

Az iskola vizsgálata azonban nem fejeződött be. A tanintézmény védelme és az oktatás minőségének javítása érdekében maga az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa is felülvizsgálta a helyzetet, amelyről a vizsgálatot végző Lőrinczi Ferenc így jelentett az Igazgatótanácsnak 1937. december 13-án:

„Chintoanu revizor úr azt állította, hogy ez az iskola egészen felesleges, mert az ottani állami iskolának van magyar tagozata, mely összes gyermekeinket befogadhatja, - továbbá hogy a harmadik tanerőt is beállítják. Végül azt állította, hogy

⁶³ Balogh Jenő ig. tanító 1935. február 4-én kelt levele az esperességhez. I/11/1917. 5-1935 EREKGY.

⁶⁴ Ștefan cel Mare (1457–1504) és Mihai Viteazul (1593–1601) román fejedelmekről van szó.

⁶⁵ A jegyzőkönyv eredeti román szövegét magyar fordításban küldte meg a tanító, melyet a Kalotaszegi esperes láttamozott és az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa is iktatott (1935. MRT. – 5. 2467 sz.). I/11/1917. 91-1935 EREKGY.

Balogh Jenő tanító aa. olyan nagy sovinszta, hogy román nemzeti nevelést nem tud, de nem is akar adni. Ez utóbbi állítása – bár igazolni nem tudta, mégis ártott. – Egyéb állításait a kezemben levő jegyzőkönyvekkel és hivatalos kimutatásokkal meg tudtam dönteni. Arra nézve, hogy Balogh Jenő sovinszta magatartást tanusitana, kijelentettem, hogy a mi tanítóink egész lelkükkel, minden erejükkel azon vannak, hogy jó honpolgárt neveljenek. Így Balogh Jenő is. Nevezett nem is érne rá ilyen irányban munkálni, mert temérdek iskolai munkája s feleségének évek óta tartó betegsége ezt meg nem engedi. Nyilvánossági jogot még sem adtak.”⁶⁶

A közbelépésnek köszönhetően végül 1937. december 10-én a magyarvalkói iskola a működési engedélyt megkapta az állami hatóságoktól, „*minthogy a törvény minden kívánalmainak megfelel.*”

Lényegében az 1920-as évek elejétől, Erdély Romániához csatolásától fogva a nem román tanulókkal rendelkező felekezeti iskolák ellehetetlenítésének hatékonyan alkalmazott hatósági praktikája volt a működési engedélyek visszavonása különböző ürügyekre hivatkozva. Erre egy 1923-as levél világít rá, amelyben Kalotaszentkirály lelkésze panasszal fordult az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához és az alispáni hivatalhoz a helyi felekezeti iskola ügyében. Érdemes megemlíteni, hogy Kalotaszentkirály-Zentelke nemcsak lakosságának számaránya miatt volt jelentős település a Felszegnek, hanem nemesi és középosztálybeli réteggel is rendelkezve, társadalmi súlyánál fogva szálka volt a román hatóságok szemében.⁶⁷

„Sajnálattal jelentem, hogy négy év óta fennálló kéttanerős ref. felekezeti iskolánkat⁶⁸ a bánffyhungyadi járás szolgabírája Moldován t. hó 2-án betiltotta és tantermünket lepecsételtette. E szomorú aktusnál a mellékelt végzést adta ki, melyet a hó 12-én vettem kézhez. Az indoklásban felhozott ürügyek nagyobb részben nem felelnek meg a valóságnak, mert pl. növendékeink kik hozzánk iratkoztak csak 120-an vannak, a többi a helybeli állami iskolába iratkozott; tantermünk 10 m. hosszú, 6 méter széles, 4 méter magas, ablakaink 1 méter széles, 2 méter magasak [...] Mostmár növendékeinket az előljárással büntetéssel beiratta az állami iskolába s így az iskolai évben már nem igen tudjuk iskolánkat fenntartani, mivel onnan visszakapni őket nem lehet. Okos Ferenc tanítónkat megtarthatjuk kántornak, de Kolumbán Margit tanítónőnkét kénytelenek vagyunk elbocsátani.”⁶⁹

Az egykori magyar állami iskolák tulajdonosának megváltozása, az iskolabizottságok autoritása a szórvány gyülekezetek belső életére is kihatással volt. Erre mutat rá

⁶⁶ Lórincai Ferenc igazgatótanácsi tag 1937. december 13-án kelt levele, amit az általa végzett felülvizsgálati jelentés szövegéhez csatolt az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának címezve. I/11/1917. (1937. 4600 sz.) EREKGY.

⁶⁷ Szintén ugyanebben az évben, 1923-ban kezdték el az erdélyi magyar és szász földbirtokok kisajátítását megcélzó földreform keretében a Bánffyák zentelki uradalmának államosítását is.

⁶⁸ A terület fennhatóságának megváltozásával a korábbi magyar állami iskolai rendszert igyekeztek átmenekíteni felekezeti fenntartás alá.

⁶⁹ Polgár Gyula kalotaszentkirályi református lelkész 1923. október 19-én kelt levele az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához. I/11/1917. 151–1923. EREKGY.

a Kalotaszentkirály gondozása alá csatolt csucsai, kissebesi és kiskalotai szórványgyülekezetek esetével kapcsolatban Polgár Gyula lelkész 1927-ben kelt levele:

„1923. ápr. 1. óta a Nagytiszteletű Esperes Úr az én gondozásom alá rendelte a jelenleg 32 ref. családdal, 95 ref. lélekkel bíró Csucsá, a 37 ref. családdal, 128 ref. lélekkel bíró Kissebes és a 27 családdal, 85 ref. lélekkel bíró Kiskalota gyártelep területén lakó református híveket. Csucsának van temploma, a hol összegyülekezhettünk, de Kissebesen és Kiskalotán nincs. Kissebesen eddig hol egyik, hol másik magánháznál gyűltünk össze, de ennek az a hátránya van, hogy sokan a miatt maradnak el az összejövetelekről, mert a mindenkori házigazdával társadalmi ellentétben vannak, mint munkaadó és munkás, vagy más ok miatt. Kiskalotán 1926. év végéig a Kalotaszegi Erdőipar r. t. tulajdonát képezett, egyébként állami iskola termében gyülekeztünk össze, ámde ez iskolaépület 1927. jan. 1-én tulajdonjogilag is az állam kezébe ment át és a cég elmulasztotta fenntartani azon jogot, hogy az ő alkalmazottai közt levő reformátusoknak szabad legyen ott templomi órát tartani. Mikor e jogfosztás a tudomásomra jutott, már a Revizoratus nem ismerte el ezen szerzett jogunkat, a helybeli csendőrmester pedig külön ezt megengedő hatósági okmány nélkül nemcsak az iskolában, de még a gyártelep, vagy a község területén nem engedi meg a templomi óra tartását, mivel hogy »nem lakom azon község területén«. De egyébként is itt is – mint Kissebesen – még fokozottabban fennáll a társadalmi ellentét a hívek között. Ilyen körülmények között leküzdhetetlen akadályokba ütközik a 2352. -1927. I. sz. körlevélben említett intenzívebb gondozása a szórványoknak, hacsak nem sikerül engedélyt kapni arra, hogy az állami iskolában gyülekezhessük össze. Épen ezt célozva jelen felterjesztésem, hogy méltóztassék kieszközölni a vármegyei iskolabizottságtól (Comitetul Școlar Județean) egy-egy külön engedélyt, mely kifejezetten megengedné úgy nekem, mint mindenkori helyettesemnek (theologus diák vagy kántor) hogy egyrészt a Kissebesi (Poieni) állami iskolában (valamikor az E. M. K. E. létesítette), másrészt a Kiskalotai (Călățele) gyártelepi állami iskolában vasárnap d. e. vagy d. u. istentiszteletet tarthassunk és a gyermekeket vallásos oktatásban részesíthessük. Ezen tárgyban már t. évi március 20-án 20., és 2i. - 1927. sz. a tettem felterjesztést a Méltóságos Igazgatótanácshoz, de azokra még eddig nem kaptam választ. Ismételten kérem ottani hiveink nevében a kért engedélyek szíves kieszközölését, hogy ennek birtokában aggodalom nélkül gyülekezhessünk.”⁷⁰

A kalotaszentkirályi lelkész hét évvel később, 1934-ben kelt levele arról tudósít, hogy a gyülekezeti, belmissziói munkát, beleértve a vasárnapi iskolát, a fiú, leány és felnőtt bibliakört, illetve a dalkört – az egy nőszövetségi bibliakör kivételével –, február 11-én a helyi csendőrség betiltotta

⁷⁰ Polgár Gyula kalotaszentkirályi református lelkész 1927. augusztus 3-án kelt, a Csucsai és a Kalotaszentkirályi Református Lelkészi Hivatal pecsétjével ellátott levele az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához. I/11/1917. 61-1927. EREKGY.

„mivel ezek templomon és iskolán kívül tartatnak, illetve bizonyos illeték esetenkénti lefizetése ellenében hajlandó megengedni, hivatkozva – szerintem tévesen – a Monit. Oficial 1923 jun. 28-iki 68-ik számában megjelent rendeletre, amely ő hozzá 1933 jun. havában érkezett a Román Zeneszerzők Egyesületétől (Societatea Compositorului Romane, Cluj, Str. Barițui No. 7.) [...] felháborító, hogy ezek egy kalap alá tartozzanak a kávéházi zenével, varietével, színi előadással, táncestélyekkel és a többi ilyen féle anyagi hasznot célzó összejövetelekkel.” A csendőrség „...a baptisták hasonló tartalmú összejöveteleit nem tiltotta be [...] A dolog természeténél fogva nem bizonyítható, de gyanítható, hogy itteni hatósági védelem mellett folyik a baptista propaganda, soraink megbontására [...] nem tarthatván meg ezeket az összejöveteleket, igen sokan a baptistákhoz járnak, különösen a gyermekek, akiket cukorral is csalogatnak oda.”⁷¹

Nem tűnik jelentős esetnek, de a folyamatos hatósági félelemkeltés mindennapos praktikáira világít rá az az Igazgatótanácsnak címzett levél is, amelyben 1936. december 28-án a magyarvalkói református lelkész, Kónya Gyula emelt panaszt amiatt, hogy az „egyházkerület iratterjesztéséből vásárolt »Erdélyi Magyar Naptár« három példányát a Călățel-i csendőrőrmester elkobozta 1936. dec. 13-án. Nyilatkozata szerint, ezen Naptárak elkobzására is utasítást kapott [...] kérdezem a magam és hiveim megnyugtására, mit tegyenek azok, akiknél van ilyen Naptár [...]”⁷²

Magyarvistán 1936-ban említette meg a lelkész az „egyéb feljegyzésre méltó események között: Febr. 17-én a csendőr őrsparancsnok a szövetkezeti olvasóteremben tartott vallásos estélyünkön eltolt a templomon kívül tartandó összejövetelektől.”⁷³ Miként egy újabb jelentésben írta: „Sok utánjárással 1936. májusában sikerült a prefectustól csütörtök és vasárnap estére engedélyt nyernünk összejövetelek tartására, de már 1937 februárban vissza is vonták az engedélyt. Nagy a nyomás, Vajjon mikor fog enyhülni?”⁷⁴

Az iskolaügy és a gyülekezeti élet stratégiai jelentőséggel bírt a román állam nemzetiségi politikájában, amit jól jelez a Kalotaszegi Esperesség Képviselőtestületének 1934. július 25-iki ülésének jegyzőkönyvéből vett részlet:

„Tárgyaltatik a közoktatásügyi kormányzat azon rendelkezése, mely szerint tanítóinkat és tanárainkat f. év augusztus hóban újabb nyelvvizsga letételére kényszeríti. Esperes úr rámutat arra, hogy itt a tizenkettedik óra intézményeink testületeink s ha kell egész népünk felvonultatásával a félreérthetetlen és érellyes állásfoglalásra, hiszen kongrua sérelmeink mellett az iskolai államszegély tökéletes megtagadása után tanterviünket az állam szabja meg, iskoláink külső belső ellenőrzését az állam végzi, gyermekeinket az állam vizsgáztatja s ha ez uton haladunk, felekezeti iskoláinktól már-már nem marad más csak az iskolák fenntartási terhe. Az érettségi vizsgák szörnyű kaszabolása után elrendelt újabb

⁷¹ Polgár Gyula kalotaszentkirályi református lelkész 1934. február 15-én kelt levele az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának (iktatószám nincs). I/11/1917. EREKGY.

⁷² Kónya Gyula lelkész levele az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának. I/11/1917. 180-1936 EREKGY.

⁷³ Daróczi Ferenc magyarvistai lelkész jelentése. 22V 1936 EREKGY.

⁷⁴ Daróczi Ferenc magyarvistai lelkész jelentése. 23V 1937 EREKGY.

és újabb nyelvvizsgák alkalmasak arra, hogy anyaszentegyházunk tanító és tanárválasztási szabadságát illuzórikussá tegyék s iskoláinkat elnéptelentsék.

Daróczy Ferenc úr sem a magyar egyházak vezetőségében sem a magyar pártban azt a martyriumra kész bátorságot nem látja, ami pedig ezekben a súlyos időkben egyedül tarthat meg bennünket. Épen ezért szükségesnek véli, hogy ez ügyben eüi tanácsunk felirattal forduljon a mélt Igazgatótanácshoz.

Eüi tanácsunk mély megdöbbenéssel vesz tudomást a tanügyi kormány azon legujabb sérelmes intézkedéséről, mely tanítóinkat s tanárainkat újabb nyelvvizsgára kényszeríti s ez eljárásban anyaszentegyházunk tervszerű zaklatását látja. Épen ezért tisztelettel kéri a méltóságos Igazgatótanácsot, hogy találja meg a módját annak, miszerint a többi magyar egyházakkal egyetértve tiltsák el tanítóinkat és tanárainkat a vizsgára való jelentkezéstől, még abban az esetben is, ha a rendelkezés átmenetileg anyaszentegyházunkra nézve újabb áldozatot és megpróbáltatást jelentene. A halál utja nem ez leend, hanem az utóbbi idők minket jellemző kétségbeejtő megnyugvása és szótalan beletörődése.”⁷⁵

Összefoglalásként megállapítható, hogy az iskolaügy körül kialakult, végletekig kiélezett helyzetben az adminisztrációs vegzálás, az olykor tettelegesséig fajuló feszültségteremtés, az iskolás gyerekek több helyen való módszeres elverése, a lelkészek feljelentése és csendőrrel való megfenyegetése, a lakosság ablakok betörésével, fizikai agresszióval való megfélemlítése ugyanazt az üzenetet hordozta mint amit az elkobzott földek, ingatlanok, a politikai szavazások kapcsán az előbbieken bemutattam: a román hatalom uralmi rendjével szemben a másodrendű magyar közösségek ne is próbálkozzanak védelmet keresni, kiváltképpen ne kíséreljenek meg ellenállást tanúsítani. Figyelemre méltó, hogy a református egyház – a helyi lelkészektől az esperesig – szinte minden esetben vállalta a magyar iskolák elrománosítása elleni küzdelmet. A román iskolaügyi szabályzatok útvesztői közt lavírozva keresték a rugalmas ellenállás eszközeit, hogy megvédjék – hol sikerrel, hol sikertelenül – a magyar iskolák érdekeit.

A kalotaszegi magyar közösségek reziliens magatartását – egész Erdély magyarságára vonatkoztathatóan – jól érthetően, tömören foglalja össze Reményik Sándor ekkor született verse, az *Ahogy lehet*. Az 1935-ben írt költemény a román uralom (és hatalmi elnyomás) alá került erdélyi magyarság megmaradásának egyetlen lehetséges módjaként a – társadalomtudomány által rezilienciának nevezett – rugalmas alkalmazkodást, az „ahogy lehet” túlélési stratégiát, életben maradási programot hirdeti. E szerint pedig a kisebbségi létbe kényszerített erdélyi magyarságnak az összes lehetséges, minden erőtlennek tűnő eszközt meg kell ragadnia a megmaradásért, még ha kevésnek és reménytelennek, időnként akár megalkuvásnak is tűnik. A vers néhány rezilienciát hirdető sora: „Fogsikorgató türelemmel, Összeszorított szájjal [...] Fojtott igével és visszanyelt szóval, Tenyérrrel, mely sima örökké, Csak a zsebben szorul ököllé [...] Megalkuvás zsolterát énekelve [...] Minden percünk kínzó kiegyezés: Ahogy lehet [...] S azt mentsd, azt a talpalatnyi helyet, Szikrát a tűzből, cseppet a folyóból, A töredéket eltört mondatból, Minden megmaradt árva keveset: Ahogy lehet...”

⁷⁵ A Kalotaszegi Egyházmegye Képviselőtestületi Tanácsának jegyzőkönyve 1933. V. 17-től vezetve, 1934. július 25-iki ülés 51. pont. Kalotaszegi Református Egyházmegye Esperesi Hivatal Levéltára.

Epilógus

A két világháború közötti időszak nem múlt el nyom nélkül. A történeti távlat ellenére emléke beépült a lokális közösség kollektív emlékezetébe, illetve az akkori hatalmi rendszer által magalapozott, és az ezt követő román diktatúra által évtizedekig fenntartott etnikai elnyomás a mai napig fellelhető az interetnikus kapcsolatok problematikus működésmódjában. Záró gondolatként idézem Fekete Károly visszaemlékezését, amely a szocializmus évtizedeire vonatkozik. Fekete Károly meghatározó személyisége volt a régiónak, hatvan évet dolgozott Kalotaszegen tanfelügyelőként, tanárként (FEKETE, 2009). 1944 őszén lévita lelkész tanító édesapjával együtt félholtra verték a Maniu gárdisták. Erről mondta nekem: „Megtanultam akkor egy életre, hogy mi a román hatalom.” Innen, a saját maga számára önkezűleg kiásatott sírgödör széléről emelkedett ki. Magyarként, ráadásul klerikálisnak bélyegzett családból származva nem volt könnyű dolga. Saját szavaival: „...félelek. De azt is mondom, hogy nem ijedek meg! Ez az erdélyi magyar sorsa. Nincs hova haza szaladni, elbújni...” (FEKETE, 2009, 187.) Személyes visszaemlékezéseiben sosem tagadta, hogy együttműködött a hatalommal, a párttal, mert így szervezhetett magyar népművészeti találkozókat, népviseletes táncfellépéseket, kulturális műsorokat. „Csináltam, ahogy lehetett!” – hivatkozott a Reményik Sándor *Ahogy lehet...* című versében megfogalmazott útmutatásokra. Olyan időkben állt helyt, amikor a magyar tanügy és művelődés érdekében kompromisszumokat kellett hoznia (BALOGH, 2009, 181.).

Források

Levéltári források

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltár (EREKGY), Kolozsvár
Magyargyerőmonostori egyház vegyes ügyeiről akta. Kolozs-Kalota Egyházmegyei Igazgató Tanácsának jegyzőkönyvei I/11/1917.

Magyarvalkói egyház vegyes ügyeiről akta. Kolozs-Kalota Egyházmegyei Igazgató Tanácsának jegyzőkönyvei I/11/1917.

Türe iratgyűjtője XLII/58.

Kalotaszegi Református Egyházmegye Esperesi Hivatal Levéltára, Bánffyhunyadi
A Kalotaszegi Református Egyházmegye közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1937–50.

Sajtó

Ellenzék

Függetlenség

Keleti Ujság

Magyar Élet

Irodalom

1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS

- 1912 *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

A VALLÁSI KISEBBSÉGEK

- 1925 *A vallási kisebbségek Erdélyben.* Ford. Szombati-Szabó István. Lugos, Magyar Kisebbség.

ABLONCZY Balázs

- 2011 *A visszatért Erdély 1940–1944.* Budapest, Jaffa Kiadó.

ARENDT, Hannah

- 1995 Mi a szabadság? In: Uő: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén.* 151–180. Budapest, Osiris Kiadó – Readers International.

ÁSVÁNYI Szabolcs – BALOGH Róbert

- 2020 Az agrárátalakulás, az ipari modernizáció és az erdőgazdaság kölcsönhatásai a 20. század elején. *Erdészeti Lapok*, 155, 6, 183–185.

BALOGH Balázs

- 2009 Volt egyszer egy Kalotaszeg. In: FEKETE Károly: *Hatvan év Kalotaszegen. Válogatott írások 1947–2007.* (Sztánai füzetek 7.) 181–182. Kolozsvár – Sztána, Művelődés – Szentimrei Alapítvány.

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes

- 2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2006 Turning Inward or Forging New Ties: Social Strategies in Diaspora Communities on the Periphery of the Historical Hungarian Region of Kalotaszeg (Zona Călatei) in Transylvania. In: BALOGH Balázs – ILYÉS Zoltán (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence.* 187–226. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2023 *Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek egy emblematikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól.* (Életmód és Tradíció 18.) Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet.

BALOGH Edgár

- 1940 Kalotaszegi változások. *Magyar Nemzet*, III, 267, 1940. december 12. 9.

BÁRDI Nándor

- 2000 Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában. *Magyar Kisebbség*, VI, 4. <https://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000405.html> (letöltés ideje: 2023. április 7.)

BOKOR Zoltán

- 1995 A bánffyhungyadi református iskola kálváriája és megszüntetése. *Kalotaszeg*, VI, 12, 1995. december 1. 2.

DEÁK Ágnes

- 1995 Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben. *Aetas*, 10, 4, 27–59.

DOGAN Mattei

1995 Dansul electoral în România interbelică. *Revista de cercetări sociale*, IV, 3–23.

FEKETE Károly

2009 *Hatvan év Kalotaszegen. Válogatott írások 1947–2007.* (Sztánai füzetek 7.)
Kolozsvár – Sztána, Művelődés – Szentimrei Alapítvány.

GAJDOS BALOGH Attila

2001 Varjúvár és környéke – Tegnap, ma, holnap. *Székelyszöglet*, V, 9, 95–119.

HEGYI Endre

1936 Kétezer lélekszámú falu, mely villanyfényben tündökölt. *Keleti Ujság*, XIX, 77, 1936. április 3. 7.

HITCHINS, Keith

1994 *Romania 1866–1947.* (Oxford History of Modern Europe.) Oxford, Clarendon Press.

LAKATOS Vince

1944 Kalotaszeg ezer év viharában III. *Függetlenség*, XII, 46, 1944. február 26. 7.

MAJTÉNYI György

2015 „De elmehet a Kádár Jani a picsába!” Reziliencia az államszocializmusban. *Replika*, 94, 95–112.

RADU, Sorin

2004 Electoratul din România în anii democratiei parlamentare (1919-1937). Iasi, Institutul European.

SÁRÁNDI Tamás

2012 Fejezetek az észak-erdélyi katonai közigazgatás történetéből. *Limes*, 25, 2, 65–86.

SEBESTYÉN Kálmán

1993 *A Kolozs-kalotai (kalotaszegi) református egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig.* Budapest, Ráday Gyűjtemény.

SZABÓ Csongor

É. n. Országos Magyar Párt a két világháború közti parlamenti választásokon. In: *Romániai Magyar Lexikon, Szócikkek az erdélyi magyar társadalomismeret-hez.* <https://lexikon.adatbank.ro/mobil/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=1> (letöltés ideje: 2023. április 7.)

SZABÓ Zsolt

1991 A politikus Kós Károly. *Kalotaszeg*, II, 1, 1991. január 1. 4.

SZÉKELY Iván

2015 Reziliencia: a rendszerelméletől a társadalomtudományokig. *Replika*, 94, 7–23.

TÓTH Szilárd

2009 A „Kultúrzóna” – Szükség vagy politikai cél? Gondolatok a két világháború közötti román tanügyi törvények kapcsán. *Acta Siculica*, 525–532.

2012 „Választási hagyományok” a két világháború közötti Romániában és a magyar szavazók viselkedése e választások alkalmával. *Korunk*, 23, 12, 97–106.

ZÁGONI István

1940 Igazságot a földönfutóvá tett erdélyieknek! Jóvátételt várnak az elkobzott népvagyonokért, a kisemberek tömegeitől kisajátított földekért. *Függetlenség*, VIII, 228, 1940. október 6. 7.

ZOVÁNYI Jenő

1977 *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.

BALÁZS BALOGH

RESISTANCE TO ROMANIAN PRESSURES IN KALOTASZEG BETWEEN THE TWO WORLD WARS

After World War I, Transylvania – along with Kalotaszeg – and the eastern and southern peripheries of the Hungarian Great Plain came under Romanian rule. The Hungarian community of more than one and a half million in Romania has thus become the largest ethnic minority in Europe. Between the two world wars and under Romanian rule, Hungarian minority life was characterized for more than two decades by a system of political, economic, and educational/cultural triple discrimination at the hands of the Romanian majority. In Transylvania, which was part of Hungary until the Treaty of Trianon, Hungarians had been considered the majority within the Kingdom of Hungary, but with the change of empires, they became a discriminated minority in Greater Romania overnight. On the one hand, this study describes the serious violations of rights of Hungarians, discussing the most diverse cases of discrimination, and, on the other hand, it illustrates through specific examples the communal and individual responses, ecclesiastical and sometimes political reactions – mostly spontaneous, rarely organized – to Romanian pressures. Through several decades of ethnographic fieldwork, I explored the forms of resilience in the individual and collective behavior of the Hungarians of Kalotaszeg, excluded by the new, centralizing power, and the strategies of flexible adaptation or rigid opposition to their radically changed – and severely worsened – living situation. Based on personal recollections and written documents of the time, the study describes cases that are largely invisible to historiography, mostly concerning peasant society. On the one hand, these provide important insights into the contemporary history of the burdens of oppression (e.g., land reform, persecution of priests) and discriminatory maladministration (e.g., language use, school law) of various social groups in the Hungarian community of Kalotaszeg, and on the other hand, they show the most diverse manifestations of resilience, which were often unsuccessful but sometimes successful attempts by individuals and communities to find ways to preserve their own values within the constraints of a system that was contrary to their beliefs.

Keywords: Kalotaszeg, minority situation, atrocity, political oppression, individual and community resilience